

NEMZETKÖZI SEGÉLY- ÉS SEGÍTŐAKCIÓK A VOLT OSZTRÁK–MAGYAR MONARCHIA TERÜLETÉN (1918–1923)*

Az első világháború és az azt követő átmeneti időszak alapjaiban változtatta meg nemcsak a nemzetközi kapcsolatok, hanem a humanitárius segélyezés nemzetközi rendszerét is. Ebben az Egyesült Államoknak két okból is kiemelten fontos szerepe volt. Egyfelől biztosította az azonnali túléléshez szükséges segélyszállítmányokat (élelmiszert, ruhát és gyógyszert), úgy a győztes, mint a legyőzött államok lakói számára, s ehhez a nemzetközi humanitárius segélyezés új, transznacionális rendszerét is kialakította. Másfelől Wilson elnök a modern propaganda legújabb módszereivel és eszközeivel építette saját és nemzete nimbuszát: az Újvilágból, egy új világrendet hirdetve. S az emberiség addig legvéresebb háborújának végén ki ne akart volna hinni abban, hogy nem lesz többé háború, és nem lesznek zárt ajtók mögötti megállapodások, hogy mindenki szabadon dönthet a sorsáról, és mindezt egy közös döntési mechanizmusokkal működtetett nemzetközi szervezet (a Nemzetek Szövetsége) garantálja majd!¹

Az 1914 és 1923 közti időszakban a nemzetközi humanitárius segélyezést az amerikai gondolkodás (és szóhasználat) határozta meg. A háború kitörésekor a vezető újvilági lapokban a „katasztrófa” (disaster) és a „lehetőség” (opportunity) szavakkal írták le leggyakrabban az 1914 augusztusában kialakult helyzetet.² A német és osztrák–magyar hadseregek által a polgári lakossággal szemben (elsősorban) Belgiumban, illetve Szerbiában elkövetett vélt és valós atrocitások felkeltették az amerikai lakosságban a szolidaritás és segíteni akarás vágyát. Az Amerikai Vöröskereszt (American Red Cross, a továbbiakban: ARC) a háború kitörését követően azonnal megkezdte a munkát Európában. Ezzel párhuzamosan (a Vöröskeresztől függetlenül) 1914 októberében létrejött a Belga Segélyezési Bizottság (Commission for the Relief of Belgium, a továbbiakban: CRB), az akkoriban politikai körökben még szinte ismeretlen Herbert Hoover (a későbbi amerikai elnök) vezetésével. 1914 augusztusa és októbere között Hoover az európai háborús övezetben rekedt amerikai állampolgárok kimentését tekintette prioritásnak, ezt követően pedig a német megszállás alatt élő belga és francia

* A tanulmány az MTA Lendület Trianon 100 kutatási projekt keretében valósult meg.

¹ *Julia F. Irwin: Making the World Safe. The American Red Cross and a Nation's Humanitarian Awakening.* Oxford 2013. Ez a kötet alapvető tézise.

² *Philip Payson O'Brien: The American Press, Public, and the Reaction to the Outbreak of the First World War.* *Diplomatic History* 37. (2013) 3. sz. 446–447.

polgári lakosság élelmezését.³ A CRB-ből nőtt ki később az az átfogó segélyezési program, amely a háború után Közép-Európában is milliók életét mentette meg. Elemzésünkben azt a témát járjuk körül három esettanulmány segítségével, hogy miként alakította a segélyezés vagy a segítség szándéka az amerikai, az olasz és a francia politikát a térségben, s hogyan fonódtak össze humanitárius és altruista törekvések a nagyhatalmi, gazdasági érdekekkel a háborút követő években Közép-Európában?

A humanitárius segélyezés modern kori hagyományai és új keretei

A háborús áldozatok védelmét a 19. század közepe óta nemzetközi egyezmények biztosítják. A Nemzetközi Vöröskeresztet 1864-ben, az amerikai és a magyar nemzeti szervezetet egyaránt 1881-ben hozták létre. Egészen 1914-ig a Vöröskereszt segítségével gondoskodtak a háborús sebesültekről, a hadifoglyokról és a háborúk polgári áldozatairól. Az első világháború idején a különböző nemzeti és nemzetközi vöröskeresztes szervezetek a semleges országok diplomáciai képviselőivel karöltve ellenőrizték a hadifoglyokra vonatkozó genfi egyezmények betartását a hadban álló országok területén.⁴ A volt Osztrák–Magyar Monarchia területén mind a nemzetközi, mind az amerikai, mind pedig a magyar vöröskeresztes szervezetek fontos, de korántsem vezető szerepet játszottak az 1918 és 1923 közti segélyezésben.

A háború utáni „újjaépítés” időszakában a főszerepet már nem a civil és egyházi szervezetek, hanem egy amerikai kormány szerv, az Amerikai Segélyosztó Szervezet (American Relief Administration, a továbbiakban: ARA) játszotta. A Herbert Hoover vezetése alatt álló ARA-t hivatalosan 1919. február 24-án hozta létre az amerikai Kongresszus. A Párizsi Békekonferencia ezt a szervezetet bízta meg a segélyezéssel és a menekültügy kezelésével Londontól Vlagyivosztokig. Hoover és csapata 1923 végen fejezte be a munkát Európában.⁵

1919 és 1923 között az ARA nemzetközi ernyőszervezetként működött: részben koordinálta, részben pedig végezte is a segélyezést. A Hooverrel együttműködő

³ *Henry P. Davison: The American Red Cross in the Great War.* New York 1919.; *Hugh Gibson: A Journal from Our Legation in Belgium.* Garden City–New York 1917.

⁴ *Gerald H. Davis: The Diplomatic Relations Between the United States and Austria-Hungary, 1913–1917.* Doktori (PhD) disszertáció. Vanderbilt University 1958.

⁵ Az ARA-nak nem készült hivatalos, nyomtatásban is kiadott összefoglaló története. A szervezet levéltári anyagai a kaliforniai Hoover Institutionban és a West Branch-i Hoover Elnöki Könyvtárban találhatóak. Az ARA magyarországi tevékenységét lásd *Glant Tibor: Herbert Hoover és Magyarország, 1918–1920.* In: Emlékkönyv L. Nagy Zsuzsa 70. születésnapjára. Szerk. Angi János – Barta János. Debrecen 2000. 381–399.

nemzetközi, nemzeti és egyházi szervezetek azonban kényszerrel arra, hogy a külvilág számára maguk is láthatóak maradjanak. A vöröskeresztes szervezetek például létrehozták a Vöröskeresztes Társaságok Szövetségét (League of Red Cross Societies), a kvékerek pedig angol–amerikai kooperációban (Friends War Victims Relief Committee és American Friends Service Committee, a továbbiakban: Friends) működtek Bécsben és Budapesten is. Ugyancsak az ARA ernyője alatt működött az eredetileg az angolok által életre hívott Gyermekmentő Alapítvány (Save the Children Fund, a továbbiakban: SCF) és annak ARA-s változata, az Európai Gyermekéért Alapítvány (European Childrens' Fund, a továbbiakban: ECF), az amerikai Young Men's, illetve Women's Christian Association (a továbbiakban: YMCA, illetve YWCA) és a Jewish Joint Distribution Committee (a továbbiakban: Joint), az első nemzetközi zsidó segélyszervezet is. Az ARA (szovjet-)oroszországi munkáját bemutató könyvében H. H. Fisher további tucatnyi közreműködő szervezetet nevez meg. Végül a kilenc legfontosabb szervezet együtt hozta létre 1920 őszén az Európai Segélyezési Tanácsot (European Relief Council, a továbbiakban: ERC). Az ERC és az ARA nagyban támaszkodott a segélyezendő államok politikai elitjeire és társadalmi vezetőire, de alkalmanként kreatív módon is szerzett pénzt a működésre.⁶ Ez a fél világot (egészen pontosan kilenc időzónát) átfogó, korábban elképzelhetetlenül nagy forrásokat és emberek tízezreit megmozgató humanitárius segélyezési kampány a mennyiségi mellett minőségi változásokat is hozott, és a háború utáni politikai rendezésben is fontos szerepet játszott.

Az új, transznacionális segélyezési modell három dimenziója

Az első világháborút követő átmeneti időszakban kialakult új segélyezési modellnek három dimenziója volt. A programok működtetésére létre kellett hozni egy új gazdasági keretet, kezelni az új helyzetben előállt jogi dilemmákat, és összehangolni a segélyezést a helyi és nemzetközi politikai fejleményekkel. Ez a „forradalmian” új modell mindhárom dimenziójában új eszközöket vonultatott fel – transznacionális keretek között. A hagyományos nemzeti és nemzetközi keretek ugyanis nem, vagy csak részben működtek, így a sikeresség érdekében teljesen új mechanizmusokat kellett kialakítani, alkalmanként még nem, vagy ténylegesen már nem is létező országok bevonásával.⁷

A háború végéig a segélyezés önkéntességi alapon, civil és egyházi szinten szerveződött, és elsősorban a hadifoglyokra, háborús sebesültekre és áldozatokra

⁶ H. H. Fisher: *The Famine in Soviet Russia, 1919–1923. The Operations of the American Relief Administration.* New York 1927. 138–172.

⁷ Bruno Cabanes: *The Great War and the Origins of Humanitarianism, 1918–1924.* Cambridge 2014. 1–17.

összpontosított. A háború után azonban megjelent a profi üzletemberek által koordinált, szállítmányozási, táplálkozási és gyermekgondozási szakembereket bevonó, jelentős privát és állami forrásokat is megmozgató, határokon átívelő humanitárius segélyezés. Ebben az Egyesült Államok (politikai és gazdasági súlya miatt) főszerepet játszott.

A fegyverszünetet követően a háborús áldozatok (megcsonkított emberi testek, éhező gyerekek, szétszakadt családok) iránti szimpátiát fokozatosan kezdte kiegészíteni egy új jogi narratíva az áldozatok jogairól. (Ilyen kérdés volt például a háború idején született gyermekek kérdése.) Felmerült ugyanis a kérdés, hogy nemzetállami szinten, egyszeri lépésekkel kezelhető-e a világháború (legtágabb értelemben vett) áldozatainak problémarendszere, vagy nemzetközi szabályozásra van szükség. A békefeltételeket diktáló győztes államok körében a békekonferencia során konszenzus alakult ki az utóbbi mellett. A humanitárius kontra emberi jogi dimenzióban folyó (alapvetően elméleti) vitákat végül az egyes kérdéskörök különválasztásával rendezték.⁸ A Népszövetség alkotmánya számos jogi kérdést vont a szervezet felügyelete alá (például a munkajog terén), de az egyes békeszerződéseket külön is kiegészítették kisebbségvédelmi szerződésekkel (így a győztes kisállamok esetében) és/vagy a nemzetközi kereskedelem szabadságát garantáló külön-megállapodásokkal (például a korridorok és a dunai hajózás kérdésében).

A humanitárius segélyezés háború utáni átalakulásának leglátványosabb eleme a politikai dimenzió volt, és ebben érhető leginkább tetten az amerikai befolyás. A következőkben ennek három aspektusát vizsgáljuk meg: a retorikait, az infrastrukturálist és a napi politikai vonatkozásokat.

Retorika

Ahogy a bevezetőben említettük, az amerikaiak leggyakrabban a „katasztrófa” és a „lehetőség” szavakat használták a háború kitörésével kapcsolatban. A *disaster* (katasztrófa) szó a háborús konnotációban leggyakrabban a *disaster relief* (katasztrófa utáni mentőakció, segélyezés) szókapcsolatban jelent meg. Az ARC és a CRB példája jól mutatja, hogy a civil szféra azonnal lépett is az ügyben. A „lehetőség” azonban az USA deklarált politikai semlegessége ellen dolgozott. A háború során az Egyesült Államok adósból hitelezővé vált. Wilson hiába kérte a keleti parti pénzügyi köröket, hogy ne hitelezzenek a hadban állóknak, a Morgan bankház hivatalosan is elvállalta a nyugati szövetségesek amerikai pénzügyi képviselőjét. A La Manche-t és Gibraltárt lezáró brit blokád miatt az amerikai–német tengeri kereskedelem 1915. végére gyakorlatilag megszűnt. A központi hatalmak diplomatai

⁸ Uo. 18–132.

joggal, ám eredménytelenül tették szavá az Egyesült Államok „szelektív” semlegességét. Ez vezetett a (központi hatalmak által meghirdetett) korlátlan tenger-alattjáró-háborúhoz, aminek fontos szerepe volt az USA hadba lépésében is.⁹

Az 1916-ra fokozatosan állóháborúvá változó világégés korlátlan piacot biztosított az amerikai mezőgazdaság számára is. 1915-ben a Kongresszus egy szövetségi mezőgazdasági hitelbanklanc létrehozásával (Federal Farm Loan Act) teremtett stabil pénzügyi hátteret a vállalkozó farmerek számára. A hadba lépést követően, majd a fegyverszünet és a békekonferencia időszakában már csak a latin-amerikai országok bevonásával, és így is csak részben tudták kielégíteni a hadseregek, a hátszágok és a háborús övezetek élelmiszerigényét. Ráadásul 1918-ra az Újvilágban is élelmiszer- és üzemanyaghiány állt be. Ekkor állt kormányszolgálatba Herbert Hoover, aki megszervezte az Amerikai Élelmiszer-elosztási Bizottságot (US Food Commission) és zseniális PR-kampányt indított: a takarékosagra és altruizmusra mint két klaszszikus amerikai értékre építve bevezette a „húsnélküli hétfőket” és az „üzemanyag nélküli keddeket”. A „hozzunk közösen áldozatot egy jobb világért” narratívát pedig a hadikölcsönök jegyzésének propagálásával egészítették ki.¹⁰ A nem kormányzati szintű humanitárius programokra (CRB, Vöröskereszt, Joint, Friends stb.) ezen felül adtak pénzt azok, akik számára fontos volt a háború áldozatainak megsegítése.

1917 áprilisát követően a Wilson-kormány központosította az ipari termelést, a vasúti és tengeri szállítást (US Shipping Board, US Naval Board), valamint az ország fontosabb nyersanyaglelőhelyeinek egy részét is. Ezzel párhuzamosan létrehoztak egy kormány szintű propagandahivatalt (Committee on Public Information, a továbbiakban: CPI) és bevezették a cenzúrát is. A totális háborúban álló ország első embere tehát nem folytatott társadalmi párbeszédet a lakossággal, hanem befolyásolta, irányította a közvéleményt. Mindez együttesen váltotta ki a republikánusok elemi erejű ellenállását, majd győzelmét az 1918. évi időközi kongresszusi választásokon.¹¹ A Wilsont gyakorlatilag 1919 végére megbuktató pártharcok ellenére Hoover és az ARA töretlen amerikai belpolitikai támogatást élvezett, és egészen 1923-ig működhetett.

Hoover és Wilson egyaránt hitt abban, hogy amerikai mintára létre tudnak hozni egy jobb, élhetőbb világot a háború után. Hoover „pesszimista kvéker” volt. Hitelességéhez kétség sem férhetett, hiszen nem pénzért dolgozott, és a kvérek közismerten háborúellenesek voltak. Az „új világ profétája” imázst Wilson

⁹ *Glant Tibor: Az Amerikai Egyesült Államok hadba lépése 1917-ben. Korunk III. folyam 28. (2017) 2. sz. 11–21.*

¹⁰ *George H. Nash: The Life of Herbert Hoover: Master of Emergencies, 1917–1918. The Life of Herbert Hoover III. London–New York 1996.*

¹¹ A Wilson-értelmezések összefoglalását magyar nyelven lásd *Glant Tibor: Az értelmezés privilégiuma. Woodrow Wilson-viták az amerikai történetírásban. Aetas 28. (2013) 4. sz. 184–194.*

ezzel párhuzamosan legalább annyira tudatosan építette magáról, mint Hoover az apokalipszis négy lovasával éjjel-nappal harcoló keresztény humanitárius önképét. Így ért össze az egyházi, a civil és a kormányzati szféra a nemzetközi segélyezés megszervezése és lebonyolítása során. Egy akkori mondás szerint „Wilson a békét, Hoover az élelmet hozza el”.

Infrastruktúra

A Wilson és Hoover által végrehajtott sikeres retorikai (ön-)pozicionálás egyben a segélyezés korábban elképzelhetetlen méretű és mértékű kiterjesztéséhez szükséges, legmagasabb szintű politikai akarat meglétét is bizonyítja. A sikeres akcióhoz ugyanakkor biztosítani kellett a technikai-működési feltételeket is: 1. felmérni, hogy az egyes területeken konkrétan mire (élelmiszer, ruha, gyógyszer, képzett orvosi személyzet, az elosztás menedzselése stb.) van szükség, 2. biztosítani a szétosztható javakat és azok szállítását, 3. megteremteni a segélyezés pénzügyi feltételeit, 4. a helyi hatóságok együttműködésével és megfelelően képzett szakemberek bevonásával végre is kellett hajtani a programot.

Az 1918 végén összeomló, majd a békekonferencián hivatalosan is feldarabolt Osztrák–Magyar Monarchia területén az ARA súlyos kihívásokkal nézett szembe. A térség politikai káoszba süllyedt, a Kárpát-medencében pedig a háború befejezése után területszerző háborúk sora robbant ki. Ezért az amerikai diplomáciai missziók és a segélyszervezetek regionális főhadiszállását egyaránt a volt birodalmi fővárosba, Bécsbe helyezték. A politikai-kormányzati rendszer összeomlásán túl a szükségletek felmérését nagyban akadályozták a nyelvi korlátok is. Ebben a helyzetben fontos szerep hárult az amerikai egyházi és civil segélyszervezetek szakértőire és azok háború során szerzett európai tapasztalataira. Az ARA kötelékében ezt a problémakört Alonzo E. Taylor, a kaliforniai egyetem táplálkozásügyi szakértője felügyelte. Magyarországon az ARA mellett a menekültek és gyermekek ellátásában aktívan részt vett az Amerikai Vöröskereszt budapesti missziója James G. Pedlow amerikai százados irányításával, valamint a kvékerek és a Joint is. Legfontosabb magyar szakmai kapcsolatuk a Magyar Vöröskereszt vezetése volt.

A sikeres humanitárius akció második előfeltétele az volt, hogy be tudják szerezni és célba tudják juttatni a szétosztásra szánt javakat. Ebben Hoover és csapata két forrásra támaszkodhatott. A központi hatalmak váratlanul gyors összeomlása 1918 novemberében felborította az 1919-re kidolgozott haditermelési és szállítási terveket. A háború vége veszélyeztette a korábban jelzáloghitelek felvételére buzdított amerikai farmerek globálisnak tűnő piacát. A humanitárius segélyezés globalizálásában végül Hoover megtalálta a megoldást az élelmiszeripari termékek elhelyezésére. Emellett a győztes szövetséges hatalmak 1919 júliusában

az ARA rendelkezésére bocsájtották a vöröskeresztes szervezetek francia földön felhalmozott készleteit is, mintegy 8 millió dollár értékben. A tengerentúli szállítmányozásban a US Naval Board és a US Shipping Board mellett fontos szerepet kapott a brit flotta is. A dunai hajózás koordinálását a békekonferencia a Szövetségek Duna-bizottságra (Inter-Allied Danube Commission) bízta, a Monarchia szinte érintetlenül fennmaradt vasúthálózatát pedig az ARA (konkrétan a Szövetséges Vasúti Misszió élén álló William B. Causey amerikai vasúti mérnök) irányította. A régió és Párizs között az információ áramlását az amerikai tengerészeti és rádiós hírszerzés (signal intelligence) biztosította. Az ARA az ő csatornáikat és kódolási rendszerüket használta a hagyományos diplomáciai fu-társzolgálat mellett.¹²

A megfelelő pénzügyi források biztosításában az adósból hitelezővé előlépő Amerikai Egyesült Államok kormánya vállalt főszerepet. Az ARA felállításával párhuzamosan, 1919. február 25-én a Kongresszus 100 millió dolláros hitelt szavazott meg humanitárius célokra, emellett pedig további összegekkel hitelezte a győztes nyugati hatalmakat. (A korábbi háború utáni rendezésekhez képest radikálisan új lépés volt azonban, hogy a vesztes országok is kérhettek hitelt és kölcsönt, s készpénzért vásárolhattak árukészleteket is.) A finanszírozás második lépcsőjét a magánadakozás és a civil és egyházi segélyszervezetek hozzájárulása jelentette. Ezen a téren Hoover és csapata a háború során kialakított és fentebb bemutatott mozgósító eszközökkel élhetett. További kreatív módszereket is bevetettek azonban. Budapesten például a hadseregtől kapott dohányárúk értékesítéséből finanszírozták működési költségeik egy részét. A humanitárius segélyakciók finanszírozásának negyedik forrása a helyi politikai vezetők és társadalmi elittek bevonása volt. Itt részben kormánytámogatásról, részben helyi (szervezett és eseti) jótékonyaságról van szó.¹³ Az amerikaiak adományozási hajlandósága 1922 végére kezdett kimerülni, ezért 1923-ban le is állították az európai segélyezést.

Az akciók sikerességének negyedik előfeltétele a helyi szervekkel és szakértőkkel való együttműködés kialakítása volt. Ezzel volt a legkevesebb gond, hiszen a térség régi és új, győztes és vesztes államainak egyaránt szüksége volt segélyekre, és helyi szinten szívesen együtt is működtek az amerikaiakkal és az angolokkal a programok menedzselésében és végrehajtásában. Itt a problémát a helyi konfliktusok jelentették: a bizonytalan nemzetközi és belpolitikai helyzet, az állandóan változó határok, az etnikai és vallási ellentétek. A helyzetet ezért csak transznacionális szinten lehetett kezelni, és úgy is kezelték.

¹² A részleteket lásd *Glant T.*: Herbert Hoover i. m. 383–386.

¹³ *Frank M. Surface – Raymond L. Bland*: American Food in the World War and Reconstruction Period. Operations of the Organizations under the Direction of Herbert Hoover, 1914–1924. Stanford 1931. 34–35.

Kitérő: a számok tükrében

A CRB működésének kezdete (1914 novembere) és az európai segélyakciók lezárása (1923 júliusa) között az amerikai kormányzati, egyházi és civil szféra összesen 5,2 milliárd dollárnyi segélyt juttatott el 23 országba. A célországok közül 7 volt legalább részben a Monarchia utódállama.¹⁴

Az ARA által menedzselte összes amerikai segély 51%-át Nagy-Britannia (26,4%) és Franciaország (24,6%) kapta, és együtt csaknem 30% jutott Olaszországnak (15,2%) és Belgiumnak (13,3%). A kisebb szövetségesek közül Lengyelország 3,8%-ot, Csehszlovákia 2,2%-ot, Románia és Jugoszlávia 1-1%-ot kapott. A legyőzött Németországba az amerikai segélyek 5,6%-a, Ausztriába pedig 2,8%-a jutott el. A Magyarországra érkezett amerikai segély teljes összege 4,6 millió amerikai dollár volt, ami kevesebb, mint az összes támogatás 0,1%-a. Ausztria tehát 32-szer annyi támogatásban részesült, mint Magyarország. Az időközben ellenséggé vált Szovjet-Oroszországra a segélyek 1,2%-a jutott.

A Magyarországra eső 4,6 millió dollár értékű segély 21 400 tonna árucikket jelentett. 2,25 millió dollár amerikai hitelből és kormányzati kölcsönből érkezett, 1,84 millió dollárt magánadományok finanszíroztak, 512 ezer dollárt a magyarországi értékesítésekből teremtettek elő, a magyar hozzájárulás pedig 474 200 dollárt tett ki. A hitel két tételből állt: az Amerikai Gabonatrösz (US Grain Corporation) 1,68 milliós hozzájárulásából és az 565 ezer dolláros brit szállítási költségekből. (Ezt a hitelt csak az 1973. évi vagyoni jogi egyezmény keretében rendezte Magyarország véglegesen.) Az 512 ezer dollár értékű vásárlások készpénzzel történtek. A Károlyi-kormány 319 tonna árut vásárolt 249 500 dollár értékben. Mivel Kun Bélával a szövetségesek nem is tárgyaltak a segélyezésről (a tanácskormány vezette országgal szemben a blokád túl egy esetleges katonai beavatkozást is fontolgattak), az érdemi humanitárius munka Magyarországon csak 1919. augusztus végén, a bolsevik uralom összeomlása után kezdődhetett meg. Ezután az egyes magyar kormányok még további készleteket vásároltak, s ekkor került sor a fentebb említett dohányeladásokra is.¹⁵

Az adatok és tények önmagukért beszélnek: a háborús áldozatok támogatásának mértékét komolyan befolyásolta, hogy az érintett ország melyik táborban fejezte be a háborút, és 1919 során állt-e bolsevik uralom alatt vagy sem.

¹⁴ Uo. 6–7., 31., 49–52., 202–205., 634–655.

¹⁵ A hivatalos statisztikák természetesen csak a törvényes árumozgásokat rögzítik. Az 1918 és 1920 között folyó Duna-medencei csempészet történetét a szakirodalom eddig szinte teljesen figyelmen kívül hagyta, noha a személyek és árucikkek illegális mozgása a feketegazdaság kulcseleme volt akkoriban is. Erre két példát ismerünk a vizsgált korszakból kicsit részletesebben: az osztrák–magyar határ mentén folyó élelmiszer-csempészetet a blokád idején, valamint az olasz fegyverszállítmány történetét – szintén a tanácskormány időszakából. Ezek volumenét azonban megbecsülni sem tudjuk.

Politika

Az új, transznacionális humanitárius akciót a politikai akarat tette lehetővé, de korlátozta is egyben. Ahogyan azt már Wilson és Hoover esetében láthattuk, a háború áldozatainak megsegítését mindketten az új *Pax Americana* kulcsának tekintették. Legnagyobb félelmük a bolsevizmus terjedése volt, hiszen Lenin a Wilsonéval versenyző globális ideológiát hirdetett, s annak előfeltétele a kapitalista rendszert elsöprő világforradalom lett volna.¹⁶ Ennek jelei Szentpétervár mellett több helyen mutatkoztak: 1919 során hosszabb-rövidebb bolsevik uralom jött létre német, magyar és szlovák területen is. A párizsi rendezés vezérelve az volt, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia helyén egy olyan ütközőzónát kell létrehozni, amely egyszerre szab gátat a németek keleti terjeszkedésének (*barriere de l'est*) és tartóztatja fel a bolsevizmust (*cordón sanitaire*).¹⁷ Ezért bizonyult hatásos eszköznek Párizsban a bolsevik hatalomátvétellel való fenyegetőzés a területi követelések realizálásáért folytatott lobbizás során. A román, cseh, szlovák és délszláv aktivisták dolgát nagymértékben megkönnyítette a győztes nagyhatalmak azon döntése, hogy a békeszerződések részleteit a vesztesek kizárásával tárgyalják meg és alakítják ki. Így a bolsevizmus egyfajta ismeretlen rém, arctalan fenyegetés maradt a párizsi döntéshozók számára. A Magyarországról érkező hírek (a Lenin-fiúk rémtettei, a nők elleni erőszak, támadás a magántulajdon és az alapvető emberi jogok ellen) pedig csak megerősítették a döntéshozók félelmeit, és kialakult bennük az a – nyíltan ki nem mondott – vélemény, hogy a civilizáció határa valahol az új osztrák–magyar határ mentén húzódik.

A segélyezést döntően befolyásolta a párizsi békekonferencia legfőbb döntéshozó testületének, a Négyek Tanácsának álláspontja. Itt napi szinten egyeztetett egymással az angol, az amerikai, a francia és az olasz kormány vezetője a tervezett béke részletei mellett a napi politikai fejleményekről is. 1919 áprilisában a Négyek Tanácsa a blokád fenntartása mellett döntött, és komolyan fontolóra vette egy esetleges katonai akció megindítását is a tanácskormány ellen. (Ezt végül Hoover ellenkezése hiúsította meg.¹⁸) A február 24-én létrehozott ARA megkapta ugyan a döntéshozók felhatalmazását a segélyezés levezénylésére, de erre Magyarországon március 21-e után nem kerülhetett sor. Az Amerikai Vöröskereszt történetírója így emlékszik vissza ezekre az időkre: „nem szívesen vonultunk be a legyőzött országokba, melyek közül az egyikben bolsevik uralom volt”.¹⁹ A munka meg-

¹⁶ Robert Lansing külügyminiszter levelezésében (Washington, Kongresszusi Könyvtár) 1918 őszére már a bolsevizmus elleni harc vált a központi témává.

¹⁷ *Ormos Mária*: Padovától Trianonig 1918–1920. Bp. 1983. 135–155.

¹⁸ *Glant T.*: Herbert Hoover i. m. 391–395.

¹⁹ *Joseph Bykofsky*: The History of the American National Red Cross. 39. Foreign Relief in the Post-Armistice Period, 1918–1923. Kézirat. Washington 1950. 42. Ez az ARC belső használatra írt története. Egy példány a Hoover Institutionban a szervezet iratai között található a 200. dobozban.

szervezése így csak 1919 augusztusában, a Tanácsköztársaság bukása után kezdődött meg, ezáltal Magyarország komoly hátrányba került a térség többi államával szemben.

Mivel a volt Osztrák–Magyar Monarchia területén az ARA felügyelte a vasúthálózatot és a Szövetségek közti Duna-bizottság a folyami hajózást, mindkét szervezet aktív szerepet játszott a térség politikai történetének alakításában is. A sikeres humanitárius kampányhoz ugyanis politikai stabilitásra volt szükség. Hoover emlékirataiból világosan kiderül, hogy a szövetségeseket a tanácskormány leváltásáról szóló bécsi tárgyalások során nem a State Department, hanem az ARA képviselte, és a segélyezéssel megbízott szervezet fontos szerepet játszott József főherceg visszatérési kísérletének megakadályozásában is. A politikai stabilitáshoz szükséges kompromisszumot és ezzel az érdemi segélyezés megindulását a Sir George Clerk vezetésével Budapestre érkező brit misszió hozta tető alá.²⁰

Az ARA a Kárpát-medencében nem politizálni akart, hanem a humanitárius munkához szükséges politikai stabilitást és infrastruktúrát próbálta biztosítani. Ezt bizonyítja Hoover és Wilson párizsi levelezése, az ARA vezetőjének tiltakozása a blokád kiterjesztése, majd fenntartása ellen, és a Szovjet-Oroszországnak nyújtott humanitárius segély is.²¹ Az ARA ugyanis egészen 1923-ig végzett áldozatmentő munkát a legfőbb politikai rivális területén, komoly politikai ellenszélben. Ezért kell fenntartásokkal kezelni a kortárs brit szocialista sajtó, az 1945 utáni kommunista történetírás és a hatvanas évek végén megjelent újbaloldali tudósok egymásra épülő „imperialista manipulátor” narratíváját Hooverrel szemben.

Az Amerikai Vöröskereszt Budapesten

Az ARA ernyője alatt számos civil és egyházi segélyszervezet dolgozott a legyőzöttnek nyilvánított Magyarország területén is. (A Vöröskereszt, a Joint, a kvéerek, a YMCA/YWCA, valamint svéd, norvég, dán és svájci missziók.) Első esettanulmányunkban az Amerikai (nemzeti) Vöröskereszt budapesti tevékenységét tekintjük át röviden.

Elsőként az ARA érkezett – a még román megszállás alatt álló – Budapestre, majd 1920 februárjában a Vöröskereszt is megkezdte az érdemi munkát. Joseph Bykofsky szerint a pesti misszió James G. Pedlow százados mellett négy főből állt és raktárként működött. Elsődleges feladata a kórházak eszközkészletének

²⁰ A részleteket lásd *Glant T.*: Herbert Hoover i. m. 390–392., 396–397.

²¹ *Two Peacemakers in Paris. The Hoover-Wilson Post-Armistice Letters.* Ed. Francis William O'Brien. College Station–London 1978. Korábban idézett munkájában Fisher elmondja, hogy a YMCA-t Lenin kiutasította Szovjet-Oroszországból a szervezet nevében szereplő „keresztény” kifejezésre hivatkozva. Lásd *Fisher, H. H.*: *The Famine in Soviet Russia* i. m.

feltöltése volt. A munkatársak szerint amerikai segítség nélkül a kórházak kétharmada bezárt volna. Az általános segélyezés 1922 végén történt beszüntetéséig a helyi orvosi és jótékonyági szervezetek bevonásával az ARC árvaházakat és gyermekotthonokat is támogatott, vagonlakó menekülteket segélyezett és ruhákat készíttetett a rászorulóknak számára. 1920 első félévében már mintegy 235 ezer rászoruló segítettek. Magyar részről Dr. Zentai Pál és Bókay János professzor (mindketten elismert gyermekorvosok), valamint a Magyar Vöröskereszt vezetéséből Szabó György egyeztetett az amerikaiakkal. A misszió főhadiszállása a Ritz Szállóban volt.²² 1921 októberében beindítottak egy gyermek-egészségügyi programot is. Ilyen gyermekvédő központot 11 országban hoztak létre az ARC irányításával. 1922 februárjában Európa-szerte összesen 471 gyermek-egészségügyi központ működött, ebből 56 Magyarországon, közülük 40 vidéken. Az ARC vezetősége 1922 tavaszán döntött az európai műveletek befejezéséről, és 1922 végén ki is vonultak a kontinensről.²³ Magyarországon, Lengyelországban és Jugoszláviában is magas állami kitüntetéssel búcsúztak a szervezet misszióvezetőitől.

A történet magyarországi szála azóta feledésbe merült. Az Amerikai Vöröskereszt nyilvánosságnak szánt történeteiben szó sem esik a magyarországi misszióról. 1919-ben jelent meg Henry P. Davison tollából az első beszámoló a szervezet háborúban végzett munkájáról, majd 1935-ben Ernest P. Bricknell önéletrajzi írása a Vöröskeresztnél töltött 27 évnyi szolgálatáról. Az ARC 1922. évi publikus jelentésében is mindössze két oldalnyi beszámolót olvashatunk a magyarországi akcióról. 1959-ben látott napvilágot a szervezet első összefoglaló története, de ebben is csak 1956 kapcsán említik meg Budapestet. Julia F. Irwin úttörő jelentőségű 2013-as elemzése épp csak megemlíti a térségben végzett munkát, de a részletekbe nem megy bele, és elemzést sem közöl.²⁴ Így száz év távlatából az első tudományos igényű írás a témában Kind-Kovács fentebb idézett cikke 2016-ból. A szerző a modern kultúratudomány eszköz- és fogalomtárával, példamutató alaposággal ismerteti és elemzi a magyarországi misszió munkáját. Az általa bemutatott történetből azonban hiányzik a személyes dimenzió egy része, különösen a missziót vezető Pedlow profilja.

²² *Bykofsky, J.*: History of the American National Red Cross i. m. 43–44., 81–82.

²³ *Friederike Kind-Kovács*: The Great War, the Child's Body and the American Red Cross. *European Review of History* 23. (2016) 1–2. sz. 33–62.

²⁴ Irwin és Davison munkájára lásd 1. és 3. jegyz., valamint *Ernest P. Bricknell*: Pioneering with the Red Cross. *Recollections of an Old Red Crosser*. New York 1935.; *Charles Hurd*: The Compact History of the American Red Cross. New York 1959. Lásd még *The American National Red Cross Annual Report* June 30, 1922. Szerző, és hely nélkül. A 125 oldal terjedelmű dokumentumban a Magyarországról szóló rész itt: 73–75.

„Pedlow kapitány” rendkívül népszerű volt Magyarországon, és sikeres munkát végzett. 1920 decemberében a „vagonlakók” gyerekei közül 300-at a Parlament épületébe költöztettek a téli fagyok idejére. Számukra Pedlow készített kiságyakat és bölcsőket azokból a már haszontalan faládákból, amelyekben a segélyek érkeztek a magyar fővárosba.²⁵ 1921 elején a *Vasárnapi Ujság* közölt képes riportot az amerikaiáról, aki így a legszélesebb nyilvánosság előtt ismertethette az ARC profilját, illetve a magyarországi misszió konkrét feladatait.²⁶ 1922 májusában közfelháborodást váltott ki Wolff Károlynak, a Keresztény Községi Párt politikusának nyilatkozata, miszerint „Mindenféle amerikai szabadkőműves exponens, kis kapitányok jönnek, akik szvettereket és rongyos harisnyákat adnak és megleckéztetik a magyar minisztereket”.²⁷ Erre a választ Wolff egy héttel később kapta meg, amikor május 10-én a Múcsarnok előtt leleplezték Pedlow köztéri szobrát. A korabeli sajtóbeszámolók szerint egy fehér ruhás kislány ezekkel a szavakkal köszöntötte a helyszínen megjelent amerikai katonatisztet: „Adja a jó isten, hogy boldogan élhess ezentúl azért a sok jóért, amit mi értünk tettél. Amerikai kapitány bácsi, Isten áldjon meg.”²⁸ Pedlow 1922. július 1-jén hagyta el Budapestet. A magyar kormány azt kérte, hogy hajón menjen Bécsbe, hogy a rakparton minél többen el tudjanak tőle búcsúzni. Pedlow közvetlen budapesti munkatársa, Philip C. Jeans St. Louis-i orvos szerint az esemény „igen látványos ünnepi ceremónia volt”. A távozó amerikai misszióvezetőt Horthy kormányzó kitüntette és tiszteletbeli konzullá nevezte ki.²⁹

Pedlow sikereihez kétség sem férhet. Az 1921 októberében indított gyermek-egészségügyi programot a semmiből építette fel, és új dimenzióba emelte a magyarországi terhes-, anya- és csecsemőgondozást. Elsőként a pénzügyi hátteret kellett biztosítania, ebben azonban a magyar „pénzes rétegek” nem kívántak együttműködni vele. Ezért a pápai nuncius kezdeményezésére a külföldi segélyszervezetek vezetői levelet intéztek a magyar kormányhoz: aktív segítséget kértek és kaptak is az ügyben.³⁰ Az amerikai misszióvezető a Magyar Vöröskereszt mellett a Stefánia Szövetségre, valamint a fentebb említett Bókay és Zentai

²⁵ Uo. 73–74.; Pedlow jelentése Robert E. Olds ezredesnek, az ARC európai vezetőjének, 1920. dec. 11. 2. Hoover Institution: American National Red Cross: 21. d., 19. f.: Balkan States/Hungary/Reports, 1920.

²⁶ *Dr. Vámbéry Rusztem*: Pedlow Kapitány. In: Vasárnapi Ujság 68. (1921) 3. sz. 30–32.

²⁷ 1922. május 4-én a Friss Ujság címlapon hozta a történetet, Az Ujság pedig a második oldalon közölt hosszabb interjút Pedlow-val, aki nem reagált a sértegetésre.

²⁸ A szoboravatásról is beszámoltak a pesti lapok, az idézet itt: Az Est, 1922. május 11. 8.

²⁹ Lásd az 1922. július 2-i napilapokat, valamint Philip C. Jeans levele Mason J. Knox-hoz, a párizsi ARC központ vezető orvosához, 1922. júl. 2. 1. Hoover Institution: American National Red Cross: 21. d. 24. f.: Balkan States/Hungary/Reports, 1922.

³⁰ A vonatkozó anyagokat lásd Hoover Institution: American National Red Cross: 21. d. 4. f.: Balkan States/Hungary/Civilian Relief, 1920, 1922. Itt olvasható Ulysses Grant-Smith budapesti megbízott

doktorokra támaszkodott elsősorban. Az ARC és az ARA forrásain túl Pedlow a rendelkezésére bocsájtott dohánytartalekok kiárusításával szerzett 1 millió koronát, amiből 400 ezret azonnal be is forgatott a jótékonyági programokba.

A több lábon álló finanszírozás mellett megindult egy oktató kampány is gyermek- és szülészorvosok számára, majd egy vándorkiállítás, valamint tájékoztató pamfletok segítségével megkezdődött az anyák gondozása és felkészítése. Ekkor vezették be (a Stefánia hálózatát felhasználva) az országos védőnői hálózatot és tették rendszeressé a terhességi felkészítést és a csecsemők rendszeres látogatását. Az úgynevezett „vándorkosarak” segítségével minden újszülött családjához tiszta ágyneműt és pólyát juttattak el.³¹ A magyarországi munkát bemutató szakcikkében Jeans doktor büszkén jegyzi meg, hogy a programot a semmiből építették fel, és hogy az érdemi előrelépést a nővérek és védőnők továbbképzése, a háromévesnél idősebb gyermekek gondozás alá vonása, és a program kiterjesztése az eddig be nem vont területekre jelentette. A misszió záró jelentése szerint „a magyarországi helyzet szinte ideális, különösen annak tükrében, hogy mennyire kevés idő áll rendelkezésünkre annak megszervezésére”.³²

A budapesti misszióvezetővel látványosan nem szimpatizáló Ernest Bricknell, az ARC európai vezetője pénzügyi vizsgálatot kezdeményezett ellene a dohányeladások miatt, és eltávolítását fontolgatta. Azért egyértelmű, hogy személyes konfliktus állt az ügy háttérében, mert az első ilyen lépést a bécsi irodavezető tette meg, és őt nem vonták felelősségre. Az ARC Párizsban székelő új európai vezetőjét látványosan zavarta Pedlow népszerűsége és magyarországi politikai befolyása. A bécsi misszió értékelése kapcsán Bricknell vegyes érzéseinek adott hangot: „Őszintén meg kell mondanom önnek, hogy a térséget bejáró munkatársaim beszámolóai alapján kimondottan csalódottnak érzem magam. Például egyhangú vélemény, hogy a magyarországi gyermek-egészségügyi program messze felülmúlja az osztrákot, noha az ön programja régebben kezdődött, nagyobb stábbal dolgozik és jóval több pénz áll rendelkezésére. [...] Természetesen igaz, hogy az ön munkája összetettebb és hogy olyan problémákkal is meg kellett küzdenie, amilyenek a szomszédos országban nem merültek fel, de a magyar programmal kapcsolatban olyan lelkesedést és motivációt tapasztalok, amelyet az önökével

főkonzul 1922. jan. 4-i (követ)jelentése, majd az ezt követő vöröskeresztes belső levelezés 1922 márciusából.

³¹ *Kind-Kovács, F.*: The Great War i. m. 47–65. (bőséges képanyaggal kiegészítve); Az ún. „wandering baskets”-ről, melyekből 500 volt folyamatosan forgalomban lásd Red Cross Annual Report i. m. 74–75.

³² *Philip C. Jeans*: What the American Red Cross Has Done for Child Health in Hungary. Kézirat. 9. Jeans a cikket a *Mother and Child* című folyóiratba szánta, de a levelezésből nem derül ki, hogy végül hol jelent meg. Lásd még Hungary – Report July 12, 1922. 3. Hoover Institution: American National Red Cross: 21. d. 24. f.: Balkan States/Hungary/Reports, 1922.

kapcsolatban nem.”³³ Az idézet világosan mutatja, hogy „a kapitány” a rendelkezésre álló rövid idő alatt is minőségi munkát végzett Budapesten, és példaértékű programot épített magyar és amerikai munkatársai segítségével. Ez volt az ARC egyik legsikeresebb programja az „újjáépítés” időszakában, az egykori Monarchia területén.

Pedlow-t végül a program bezárása mentette meg. Párizsba érkezése után leszerelt és visszatért a civil életbe. 1925-ben és 1927-ben ismét ellátogatott Budapestre. Szobra azonban időközben eltűnt a Műcsarnok elől.

Róma jelentkezik

Olaszország első világháború utáni, humanitárius jellegű tevékenysége meglehetősen elhanyagolt kutatási téma, még az olasz történészek sem foglalkoztak sokat vele. Szinte csak a bécsi olasz fegyverszüneti bizottság vezetője, Roberto Segre tábornok emlékirataira támaszkodhat az, aki nem kíván levéltári forrásfeltárást végezni,³⁴ valamint a 2014-ben Segréről megjelent monográfiára.³⁵ Az emlékirattal kapcsolatban felmerülő első probléma az, hogy a fegyverszüneti bizottság Segre 1920. januári visszahívása után egészen 1921. május 18-ig működött még Francesco Goggia tábornok vezetésével, s ezzel az időszakkal a munka nem foglalkozott. A második probléma abból adódik, hogy Segrét meghurcolták bécsi tevékenysége miatt, és bár minden vádpont alól felmentették, karrierje így is megtört, ezért emlékirata bár pontos, az e műfajhoz tartozó írásokra gyakran jellemző öngigazoló jelleg erre a munkára hatványozottan érvényes. Antonino Zarcone könyvében sajnálatos módon Segre bécsi tevékenységével kapcsolatban nem találunk semmi lényegi újdonságot. Ez nem is csoda, mert kizárólag a Szárazföldi Erők Történeti Hivatalának Levéltára (Archivio dell’Ufficio Storico dello Stato Maggiore dell’Esercito) iratai alapján dolgozott, így nem is találhatta meg a humanitárius akciók dokumentumait a Központi Állami Levéltárban (Archivio Centrale dello Stato), illetve a Külügyminisztériumi Levéltárban (Archivio Storico del Ministero degli Affari Esteri e per la Cooperazione Internazionale). A monográfia a bécsi ügyekkel foglalkozó jegyzet- és életrajzi apparátus miatt kihagyhatatlan forrás, de magával a bécsi bizottsági munkával kapcsolatban akár Segre eredeti munkájából is ki lehet indulni. Az olasz szakirodalomban a

³³ Az összes vonatkozó dokumentumot lásd Hoover Institution: American National Red Cross: 21. d. 8. f.: Balkan States/Hungary/Correspondence, 1920–1922. Az idézet itt: Ernest Bricknell levele George W. Bakemanhez, az osztrák gyermek-egészségügyi misszió vezetőjéhez, 1922. febr. 14. 8.

³⁴ *Roberto Segre*: La missione militare italiana per l’armistizio (dicembre 1918 – gennaio 1920). Bologna 1928.

³⁵ *Antonino Zarcone*: Il generale Roberto Segre: come una granata spezzata nel tempo. Roma 2014.

humanitárius segítség kérdése csak marginálisan jelenik meg, olasz vonzata azonban szinte sohasem.³⁶ A kérdés magyarországi irodalma sem bővebb. Az ügyben érintett legfontosabb olasz személyiség, Guido Romanelli alezredes visszaemlékezését már évtizedek óta ismeri a magyar történész közösség.³⁷ Mivel a korabeli olasz–magyar kapcsolatok története máig tartalmaz feldolgozatlan epizódokat, nem meglepő, hogy a korábbi munkák csak rövidebb utalások erejéig tértek ki a térségnek nyújtott olasz humanitárius hozzájárulásra. A magyarországi történész társadalmat jellemzően a Tanácsköztársaságnak szállított olasz hadianyag ügye érdekelte, és az élelmiszerre, illetve a textíliára nem igazán helyeztek hangsúlyt.³⁸

Olaszország számára a Monarchia hagyományosan egy olyan félelmet keltő szomszéd volt, amely minden fenyegetettség érzés ellenére biztos támasznak számított a pánszláv veszéllyel szemben. 1918 elejére azonban olyan jövőkép kezdett körvonalazódni, amelyben a Monarchiának nem volt többé létjogosultsága. Ezzel egy veszéllyekkel teli hatalmi űr sejlett fel, amelyet valaki másnak kellett betöltenie. Olaszország vegyes célkitűzéseket fogalmazott meg az első világháborús hadba lépése előtt: a nemzeti célokkal már nagyhatalmi törekvések is keveredtek. 1918-ban tehát már egyáltalán nem jelentett gondot a célok közé felvenni a közép-európai hegemonia megteremtésének szándékát is. A „valamit tenni kell, de még nem tudni mit” érzés dolgozott az olasz döntéshozókban. De egészen 1918 decemberéig nem úgy tűnt, mintha az olasz diplomaták határozottan fel kívánnának lépni saját céljaik eléréseért. Amikor például felmerült Budapest megszállásának lehetősége, Sidney Sonnino külügyminiszter csak azért és csak addig akart abban rész venni, amíg ezzel megmutathatta, hogy Olaszország egyenrangú a többi nagyhatalommal, vagyis semmilyen döntésből nem lehet kihagyni. Azt követően, hogy a kérdés lekerült a napirendről, Sonnino sem vetette fel azt többé. A politikai felső vezetés eleinte nem tett lépéseket a közép-európai olasz hegemonia megteremtése érdekében. Csak akkor kezdtek el a térséget érintő gazdasági döntéseket hozni, amikor

³⁶ A blokád feloldásáról, különösen ennek németországi vonatáról lásd *Bruna Bianchi*: L'arma della fame. Il blocco navale e le sue conseguenze sulla popolazione civile (1915–1919). Deportate, Esuli, profughe 13–14. (2010) 7. sz. 25–33.; A lengyelországi segélyekről lásd *Anna Battaglia*: Le missioni quacchere in Polonia e l'aiuto ai profughi (1919–1924). Deportate, Esuli, profughe 15. (2011) 1. sz. 135–149.; Anna Ruth Fry munkásságáról lásd *Bruna Bianchi*: „Una grande, pericolosa avventura”. Anna Ruth Fry, il relief work e la riconciliazione internazionale (1914–1926). Deportate, Esuli, profughe 11. (2008) 9. sz. 23–56.

³⁷ *Guido Romanelli*: Nell'Ungheria di Béla Kun e durante l'occupazione militare romana. La mia missione (maggio–novembre 1919). Udine 1964.

³⁸ *L. Nagy Zsuzsa*: Az antant segélyprogramja és az 1918–1919. évi forradalmak. Párttörténeti Közlemények 9. (1963) 37–68.; *Uő*: Az olasz érdekek és Magyarország 1918–1919-ben. Történelmi Szemle 8. (1965) 256–274.; *Gábor Sándorné*: A német–osztrák köztársaság és a magyar tanács hatalom államközi gazdasági kapcsolatairól. Történelmi Szemle 9. (1966) 325–367.; *Molnár Miklós*: A Tanácsköztársaság és a Nyugat. Történelmi Szemle 31. (1989) 249–254.; *Szabó Mária*: A Romanelli-misszió. La missione Romanelli. Bp. 2009.

1918 decemberében Bécsben felállt az Olasz Fegyverszüneti Bizottság, élén Roberto Segre vezérőrnaggyal.³⁹ A Segre-féle bizottság hamarosan civil feladatokat is magára vállalt. Mivel az új államok egy részével Olaszország még nem állt diplomáciai kapcsolatban, a római Külügyminisztérium helyett a Segre-féle albizottságok lettek az első olasz diplomáciai állomáshelyek a formálódó közép-európai államok területén. A katonai vezetés szemében a gazdasági eszközökkel történő pozícióépítés egyik eszközének számított az utódállamokban érzékelt humanitárius problémák mérséklésére tett kísérlet. A „nagy terv” megvalósításával kapcsolatban eleinte nem volt aki elvitassa a katonától a döntéshozatal jogát. Később a Külügyminisztérium is kiküldte saját képviselőit, de ők az esetek többségében egészen 1919 őszéig háttérbe szorulva dolgoztak, a tanulmány tárgyát képező humanitárius kérdéseket illetően mindenképpen.⁴⁰

1919. február 23-án Segre jelentette, hogy az osztrák gazdaság milyen lehetőséget kínál Olaszország számára, és ezt miért és miként érdemes kiaknázni.⁴¹ Majd a katonai hatóságok is készítették egy felmérést a volt Monarchia gazdaságáról.⁴² Ezek már az olasz Főparancsnokság által szorgalmazott irányvonal megnyilvánulásai voltak, amely szerint addig kell a régióban pozíciókra szert tenni, amíg a hatalmi és gazdasági vákuum ezt lehetővé teszi, s ennek érdekében a katonai megfigyelőknek be kell avatkozniuk a gazdasági kérdésekbe is. Ez a koncepció felhasználható eszköznek tartotta a segélyszállítmányokat is, hiszen a segítség az éhező lakosságban szimpátiát keltett, a megrendelő kormányok pedig megfizették a segélyként érkező olasz termékeket, vagy legalábbis az olasz közvetítői szolgáltatást. A segélynek mindig két típusa volt: az adott képviselő jellemzően ellátta a helyi olasz kolóniát, általában politikai, és nem piaci áron;⁴³ s ehhez társultak

³⁹ Trianon és az olasz diplomácia. Dokumentumok a békeszerződés előkészítéséről 1919–1920. Vál., ford., bev., jegyz. Juhász Balázs. Bp. 2018. Nr. 4. Armando Diaz Vittorio Emanuele Orlandónak, Vittorio Italo Zupellinek, a Haditengerészeti Vezérkarnak és a Külügyminisztériumnak. Olaszország [Abano], 1918. dec. 20. 4.; Uo. Nr. 5. Scipione Scipioni Vittorio Emanuele Orlandónak, illetve tájékoztatásul Vittorio Italo Zupellinek és Sidney Sonnínónak. Olaszország [Abano], 1918. dec. 25. 19:50. 5.

⁴⁰ Trianon és az olasz diplomácia i. m. Nr. 66. Tommaso Tittoni Armando Diaznak és Carlo Sforzának. Párizs, 1919. aug. 20. 105–106.

⁴¹ Archivio Storico del Ministero degli Affari Esteri e per la Cooperazione Internazionale (a továbbiakban: ASDMAE), Rappresentanza Vienna, 251., 1., 2663S. sz. jelentés. Roberto Segre a Főparancsnokságnak. Bécs, 1919. febr. 23.; Roberto Segre Guido Romanellinek is feladatult szabta a magyarországi olasz gazdasági pozíciók kiépítésének elősegítését, igaz a kényes ügyekbe csak részlegesen avatták be, ami miatt panaszkodott is. *Romanelli, G.*: Nell'Ungheria i. m. 63–66., 94., 96.

⁴² Archivio dell'Ufficio Storico dello Stato Maggiore dell'Esercito E–9, 7, 30., sz. n., Ufficio Studi per la ricostruzione economica dopo la guerra. Sezione „Politica industriale e Commerciale”: Sull'economia dei nuovi stati sorti dall'ex Impero Austro-Ungarico e sui loro rapporti commerciali internazionali con speciale riguardo all'Italia. Milánó, 1919. máj. 24.

⁴³ A bécsi olasz kolónia esetében a piaci árat 1920 januárjában vezették be, miközben olasz területen ekkor még megmaradt az élelmiszerek kedvezményes politikai ára. Archivio Centrale dello Stato (a továbbiakban: ACS), PCM PGM, 196., 2065. sz. távirat. Paolo Murialdi Francesco Nittinek. Róma, 1920. jan. 9.

a nemzetközi együttműködésen is alapuló nagy állami szállítmányok, amelyekért pénzt, hadianyagot vagy nyersanyagot kértek fizetség gyanánt.

Az ausztriai kritikus állapotokról és a segélynyújtás politikai hasznáról a Főparancsnokság már 1918 novemberében tájékoztatta a Miniszterelnökséget, viszont Armando Diaz vezérkari főnök azt is hangsúlyozta, hogy az amerikai erőforrások bevonása nélkül Olaszország nem fog tudni segíteni.⁴⁴ Hamarosan Bécs is segítséget kért több csatornán keresztül, de – ahogy arra az olasz Külügyminisztérium politikai osztályának vezetője rámutatott – a volt ellenséges országok ellátásáról a Szövetséges és Társult Hatalmaknak közösen kellett dönteniük.⁴⁵ 1918. december 24. és 31. között Bernben elkezdődtek a tárgyalások, miközben Svájcot felhatalmazták, hogy még decemberben nyújtson némi segítséget Ausztriának. Az első jelentősebb szállítmányt Olaszország juttatta célba Innsbruckon keresztül.⁴⁶ Ez az 1919 januárjában szétosztott olasz segélyszállítmány azért állt olyan gyorsan Róma rendelkezésére, mert azt korábban a Monarchia területén raboskodó olasz hadifoglyok számára állították össze a hozzátartozók, csak az olasz Hadvezetőség nem juttatta el a címzetteknek.⁴⁷ Ám a segély leszállítása után már nem volt utánpótlás: kizárólag a tengerentúli szállítmányok segíthettek a nehéz helyzetben. 1918. december 21-én az olasz hatóságokat az nyugtatta meg, hogy elindult Trieszt felé két amerikai hajó.⁴⁸ A segélyek nyújtása terén meghatározó Amerikai Egyesült Államok és Olaszország

⁴⁴ ACS, PCM PGM, 196., 2853G. sz. átirat. Armando Diaz Vittorio Emanuele Orlandónak és Sidney Sonninónak. Olaszország [Abano], 1918. nov. 14. 11:15.

⁴⁵ ACS, PCM PGM, 196., 3030. sz. átirat. Armando Diaz Vittorio Emanuele Orlandónak és Sidney Sonninónak. Olaszország [Abano], 1918. nov. 29. 23:00.; Uo. 17126. sz. távirat. Gaetano Manzoni Vittorio Orlandónak. Róma, 1918. nov. 28. 18:40. Orlando válaszában csak annyit ígért, hogy egyeztetni fog az ügyben a szövetséges és társult hatalmak képviselőivel. Lásd uo. 4258. sz. távirat. Vittorio Emanuele Orlando Sidney Sonninónak. Párizs, 1918. dec. 12. Francia nyomásra ragaszkodtak a szövetséges és társult hatalmak közös döntéséhez. Lásd uo. 16739. sz. távirat. Gaetano Manzoni Vittorio Emanuele Orlandónak és Armando Diaznak. Róma, 1918. nov. 25. Már az osztrák segélykérés előtt is felmerült, hogy az olaszok ellássák áruval Ausztriát, ugyanis 1918. november végén szó volt arról, hogy a svéd kormány heringet küldene Innsbruckon keresztül, amihez az olasz vasúti kapacitásra volt szükség, de a kérésnek ismeretlen a kimenetele. Lásd uo. 17140. sz. távirat. Sidney Sonnino Vittorio Emanuele Orlandónak és Armando Diaznak. Róma, 1918. nov. 30. 23:00

⁴⁶ Mitteilungen des Staatsamtes für Volksernährung über die Verhandlungen mit den alliierten Hauptmächten über die Lebensmittelversorgung der Republik Österreich in der Zeit vom Dezember 1918 bis Anfang Oktober 1919. Wien 1920. 10–13.

⁴⁷ Az olasz hatóságok Caporetto előtt is akadályozták a hadifoglyoknak szánt élelmiszer és ruhanemű célba juttatását, de az ott történtek után ez teljes tiltássá változott. A rossz ellátmány és az ebből adódó halálesetek száma ugyanis elegendő ösztönző erőnek tűnt, hogy az olasz katona ne kívánjon hadifogságba esni. A nemzetközi nyomás hatására csak 1918. augusztus közepén indult útnak újra néhány vagon, amelyek célba is értek, de ettől függetlenül az összegyűjtött segély javát már nem lehetett szétosztani, így az végül a bécsi lakosságot óvta meg az éhhaláltól. *Giovanna Procacci: Soldati e prigionieri italiani nella Grande guerra. Bollati Boringhieri. Torino 2016. 182–233.*

⁴⁸ ACS, PCM PGM, 196., 36690. sz. távirat. A Főparancsnokság Vittorio Emanuele Orlandónak és Silvio Crespinek. Olaszország [Abano], 1918. dec. 21. 10:00.

lehetőségei közötti különbséget jól mutatja, hogy előbbi a háború alatt és után több segítséget nyújtott Olaszországnak (2 150 150 000 \$), mint amennyi összesen jutott Ausztriának a fegyverszünet után (103 075 200 \$).⁴⁹

A berni magállapodás végül jelentős szerepet biztosított Olaszországnak a segélyek célba juttatásában.⁵⁰ A szállítások január végén váltak igazán intenzívvé, amikoről az innsbrucki vonalon és Ljubljanán keresztül napi egy, a Tarvisio–Villach vonalon pedig napi két szerelvény áthaladását garantálták. Ekkor alakult ki az a szokás is, hogy a szerelvényeket olasz katonák kísérték.⁵¹

Rivalitások

1919 februárjában elkezdte működését Triesztben a Hoover-féle bizottság, melynek olasz tagja Achille Trovati lovag lett.⁵² Ez annyiban bonyolította a helyzetet, hogy a sok-sok nemzetközi bizottság csak élesebbé tette a versenyt abban a kérdésben, hogy vajon ki tett többet Ausztriáért és általában a térségért. 1919. május végén az olasz hatóságok már ott tartottak, hogy propagandacélból biztosítottak 100 000 lírát bécsi politikai megbízottjuknak, Gino Macchioro-Vivalbának, akinek azt kellett terjesztenie, hogy az első segítséget Olaszország nyújtotta,⁵³ a Német-Ausztriának szánt élelmiszer több mint háromnegyede olasz eredetű, a többi pedig az angoloktól származik, ezzel szemben a franciák semmit se adtak.⁵⁴

⁴⁹ Az Ausztriának szánt segélyek 1,96%-a számított olasz pénznek, 52,83%-a pedig amerikainak. *Herbert Hoover: An American epic III. Famine in Forty-Five Nations: the battle on the front line, 1914–1923.* Chicago 1961. 17., 121.

⁵⁰ Az olasz hatóságok ekkor sem végeztek tökéletes munkát, ugyanis nem tisztázták az antantbizottság tagjaként Bécsben tartózkodó Vincenzo Giuffrida, mint az Ausztriának nyújtandó segélyeket szállító Trieszti Szövetéséges Ellátási Bizottság elnöke, illetve a már korábban Bécsben tartózkodó és hasonló feladatot ellátó olasz katonai misszió hatáskörét. Ez utóbbit Pietro Badoglio vezérkari főnök helyettesnek utólag külön kellett kérnie. Lásd ACS, PDM PGM, 196., 900. A.C.Op. Pietro Badoglio Vittorio Emanuele Orlandónak, Armando Diaznak, Silvio Crespinek. 1919. jan. 3.

⁵¹ Mitteilungen des Staatsamtes i. m. 14. A ljubljani vonal használatát az olasz hadsereg erősen ellenezte, ugyanis a rossz olasz–jugoszláv viszony miatt nem tartották biztosítottnak ezen az útvonalon a szállítmányok célba érését. ACS, PCM PGM, 196., 3253. sz. távirat. Pietro Badoglio Vittorio Emanuele Orlandónak, Sidney Sonninónak, Silvio Crespinek. Olaszország [Abano], 1919. jan. 16. 13:25. A bécsi olasz fegyverszüneti bizottság parancsnok helyettese, Alberti tábornok más angol és olasz tisztekkel együtt pont a különféle akadályok elkerülése végett járta be a ljubljani vonalat. Ha a jugoszláv hatóságok nem működtek volna együtt, akkor Olaszország jogot kapott volna a vonal katonai megszállására. Ebből is látszik, hogy a segélyszállítmányok ügye mekkora lehetőségeket biztosított az olaszoknak. ACS, PCM PGM, 196., B3530. sz. átirat. Paolo Murialdi Vittorio Emanuele Orlandónak. Róma, 1919. jan. 29.

⁵² Mitteilungen des Staatsamtes i. m. 20.

⁵³ Korábban az olaszok is elismerték, hogy az elsőség a svájciakat illeti. Lásd 46. jegyz.

⁵⁴ Az olasz eredet azt jelentette, hogy Triesztben rakodták ki az árut, de ezek ténylegesen a világ minden tájáról jöttek. A maradékot például az amerikaiak, a dánok, a franciák, a norvégok, a románok stb. szállították. Az áruk pontosabb eredetének megállapításához a kifizetett valuták arányát lásd Mitteilungen des Staatsamtes i. m. 48.; I Documenti Diplomatici Italiani. Sesta serie Vol. III. A cura di: Renato Grispo. Roma 2007. Nr. 631. Silvio Crespi Gino Macchioro Vivalbának. Párizs, 1919. máj. 28. 20:00. 641.

Ez a vetélkedés már arra utalt, hogy az olasz Külügyminisztérium a francia és amerikai teljesítményeket se volt hajlandó elismerni, mivel mindkettőjüktől félértette közép-európai pozícióit.

Ezt követően sorra érkeztek a bécsi olasz fegyverszüneti bizottság részéről a havi teljesítményt hangoztató jelentések, a valós helyzet azonban az volt, hogy az olasz lehetőségek korlátozott volta nem tette lehetővé, hogy Ausztriában Bécsen és Grazon kívül más települést is élelmezzenek.⁵⁵ Sőt, 1919. november közepén, amikor a bécsi olasz politikai megbízott megpróbálta megszerezni a kizárólagosságot az élelmiszer-lerakat, vagyis az élelmiszerosztás felett, az olasz Hadügyminisztérium bejelentette, hogy mindenféle szállítmányt leállít. A politikai megbízottnak így azért kellett küzdenie, hogy legalább a helyi olasz kolóniát és a közvéleményt befolyásoló szereplőket (például az újságírókat) elegendő szállítmánnyal lássa el a katonaság az osztrák fővárosban.⁵⁶ A kérés eredménytelennek bizonyult, ugyanis 1919. december második felére már az olasz kolóniának se tudtak élelmiszert adni.⁵⁷ 1919. december 24-ével viszont újraindultak a szállítások 30 000 tonna liszt erejéig. Róma tisztában volt vele, hogy az ausztriai helyzet cseppet sem megnyugtató, de csak amerikai pénz ellenében vett részt a segélyezésben, vagyis miután ők is ki tudták fizetni a máshonnan beszerzett ellátmányt, amivel ráadásul gyakran késtek is.⁵⁸ Fizetés terén az előreutalás azért is volt újdonság, mert az 1918. decemberi berni végzéseket követően a szállítványok egy részét még maguk a szállítók hitelezték meg.⁵⁹ Az olasz szállítás ekkor már nemcsak azért folytatódott, mert érdek fűződött hozzá, hanem azért is, mert 1919. december 26-ával Olaszország kapta meg a volt Monarchia teljes területén húzódó vasútvonalak felett rendelkező bécsi Egységes Vasúti Bizottság elnökségét, vagyis a szállítások koordinálásának felelősségét is.⁶⁰ Mindemellet Georges

⁵⁵ ASDMAE, Rappresentanza Vienna, 250., 2., 6523. sz. átirat. Penagli Macchioro Vivalbának. Bécs, 1919. jún. 15.; A táviratokat lásd CS, PCM PGM, 196.

⁵⁶ ACS, PCM PGM, 196., 20205. sz. postai távirat. Carlo Sforza Francesco Nittinek. Róma, 1919. nov. 18.

⁵⁷ ACS, PCM PGM, 196., 3249. sz. távirat. Augusto Chiappori Biancheri Francesco Nittinek. Bécs, 1919. dec. 27. 5:30

⁵⁸ ACS, PCM PGM, 196. 5332R/7829. sz. távirat. Pietro Bertolini Francesco Nittinek. Párizs, 1919. dec. 17. 17:00.; Az amerikai fél időről időre kérdőre vonta az olaszokat, hogy a kapott összegért cserébe hol kéri a szállítványt. Lásd uo. 14184. sz. távirat. Vittorio Scialoja Paolo Murialdinak, Francesco Nittinek, Carlo Schanzernak. Párizs, 1919. dec. 28., illetve uo. 2064. sz. távirat. Paolo Murialdi Francesco Nittinek. Róma, 1920. jan. 9. 1920. áprilisában, amikor még a kért mennyiség fele hátra volt, olasz részről már nem sikerült garantálni a napi 300 tonnát, ugyanis az olaszországi gazdasági helyzet nem tette lehetővé az import búza feldolgozását és leszállítását. Lásd uo. 20999. sz. Dante Ferraris Francesco Nittinek. Róma, 1920. ápr. 2.

⁵⁹ Mitteilungen des Staatsamtes i. m. 13.

⁶⁰ ASDMAE, Ambasciata Praga, 1920., 4., 1662F11. sz. átirat. Carlo Favagrossa Karl Rennernek. Bécs, 1920. febr. 19.

Clemenceau levele után Francesco Nitti miniszterelnök nem utasíthatott el egy ilyen kérést.⁶¹ A 30 000 tonna liszt még meg se érkezett Ausztriába, amikor Luigi Murialdi élelmiszer- és ellátásügyi államtitkár már egy újabb amerikai segítségről hallott pletykát. Ez viszont az Ausztriának nyújtandó nemzetközi kölcsönt is érintette volna, ami összefüggött a jóvátétellel, amire az olaszok igényt tartottak. Az ausztriai segélyszállítmányokban történő olasz részvétel kapcsán tehát egy a jóvátétel kérdését is befolyásoló érdekellentét kezdett kibontakozni, ennek kifejtése azonban nem képezi tárgyát jelen tanulmánynak.⁶²

A francia–olasz konfliktus 1919-ben Csehszlovákiában csúcspontot ért el. A cseh politikusokkal Róma hamarabb állapodott meg, mint Párizs, és az Olaszországban kiképzett légió tartós együttműködés alapja lehetett volna.⁶³ Ez a kapcsolat viszont veszélybe sodorta a közép-európai francia szövetségi hálózat egyik sarokbástyáját, így az 1919. január 26-i francia–csehszlovák egyezményrel, vagyis Maurice Pellé vezérőrnagy csehszlovák vezérkarfőnökké történő kinevezésével próbálták meg az olasz előretörést kompenzálni.⁶⁴ Ebből olyan vetélkedés keletkezett, ami 1919 nyarára az olasz pozíciók teljes meggyengüléséhez vezetett. Olaszország Prága esetében a trieszti kikötő hátszögét kívánta biztosítani,⁶⁵ és feltétlenül szüksége volt a sziléziai szénre. Az élelmiszer-szállítmányok és a szén között annyira szoros volt az összefüggés, hogy az olaszok a szénet eleve zárt kocsi- és kocsiban kérték, hogy ugyanabban küldhessék vissza az élelmiszert.⁶⁶ A csehszlovák hivatalok hamar észrevették az olasz delegáció gyenge pontját, és ha kellemetlenkedni akartak Rómának, akkor rendszeresen a szén-szállítmányok elindításával kapcsolatban támasztottak nehézségeket.⁶⁷ A szénhiány ugyanis többek között az ausztriai olasz követség működését,⁶⁸ az olaszországi szükségletek pótlását, és a

⁶¹ ACP, PCM PGM, 196., sz. távirat. Georges Clemenceau Francesco Nittinek. Párizs, 1919. dec. 24.

⁶² ACS, PCM PGM, 196., 210. sz. átirat. Paolo Murialdi Carlo Schanzernek, Francesco Nittinek, Vittorio Scialojának. Róma, 1920. jan. 30.

⁶³ A megállapodást lásd I Documenti Diplomatici Italiani. Quinta serie Vol. X. A cura di: Ettore Ancieri. Roma 1985. Nr. 581. Convenzione fra il Governo italiano e il Consiglio Nazionale dei Paesi Ceco-Slovacchi. Róma, 1918. ápr. 21. 463–465.

⁶⁴ I Documenti Diplomatici Italiani. Sesta serie Vol. II. A cura di: Rodolfo Mosca. Roma 1980. Nr. 445. Convenzione fra il Governo italiano e il Consiglio Nazionale dei Paesi Ceco-Slovacchi. Róma, 1918. ápr. 21. 463–465.

⁶⁵ A prágai szállítások kapcsán ezt többször ki is mondják, megtoldva azzal, hogy az amerikai konkurenciát is ki kell szorítani innen. Lásd például ACS, PCM PGM, 196., 16. sz. jelentés. Mariano Lago Sidney Sonnínónak. Prága, 1919. febr. 12.

⁶⁶ ASDMAE, Ambasciata Praga, 1919., 1., 513., 5181-V/1. sz. átirat. Mariano Lago Bohuslav Vrbenkýnek. Prága, 1919. febr. 20.

⁶⁷ ACS, PCM PGM, 196., 6106. sz. távirat. Tommaso Carletti Francesco Nittinek és Vittorio Scialojának. Prága, 1920. márc. 23.; ASDMAE, Ambasciata Praga, 1920., 4., 379/4379. sz. távirat. Antonio Chiaromonte Bordonaro Vittorio Scialojának. Róma, 1920. febr. 27.

⁶⁸ ASDMAE, Ambasciata Praga, 1920., 4. 240/4842. sz. távirat. Tommaso Della Torretta Carlo Sforzának. Bécs, 1920. aug. 20.

segélyszállítmányok célba juttatását is veszélyeztette.⁶⁹ Az Ausztria kapcsán már említett szűkös készletek természetesen Prágában sem tették gördülékenyebbé az ellátást. Itt ugyanis már 1919 áprilisára lehetetlenné vált az olasz kolónia maradéktalan ellátása, vagyis – ismerve a prioritásokat – már a véleményformáló személyeknek sem tudtak élelmiszert adni.⁷⁰ Prága Olaszország kapcsán a nagy állami élelmiszer-megrendelésekben volt érdekelt. A kérdésről 1918. december 28-án Mario Lago olasz követ és Bohuslav Vrbenský csehszlovák ellátásügyi miniszter tárgyalt először,⁷¹ majd az ügyeket a Segre-bizottság által kiküldött Felice Trinchieri alezredes intézte, amibe időről időre Vincenzo Giuffrida is beleszólt.⁷² Ezeknek a prágai szállításoknak jórészt kereskedelmi megállapodás jellege volt. A szállítás feltételeit osztrák–csehszlovák–olasz viszonylatban egy 1919. május 19-ei trieszti megbeszélésen rögzítették.⁷³ A trieszti-prágai vasúti forgalom 1919 március–áprilisában általában napi öt szerelvényt jelentett. Ezzel párhuzamosan Bécsbe átlagosan kettő ment Velencéből, kettő Triesztből, és kettő Genovából. Egy szerelvény általában 20–26 kocsiból állt.⁷⁴ Prágában az olasz katonák egészen 1920 elejéig megtartották koordinátori pozíciójukat. 1919 augusztusában azonban elkezdődött az olasz hadsereg leszerelése, ami végül a prágai katonai missziót is elérte. 1920. január végén már Paolo Murialdinak kellett azért küzdenie, hogy a misszió legalább addig maradjon, amíg a fennálló ügyek kapcsán sikerül a feleknek egymással elszámolni. Kérése azonban süket fülekre talált, és Trinchieri alezredes beosztottjaival 1920. február 22-én elhagyta Prágát.⁷⁵ Ekkorra a nagy-szabású olasz–csehszlovák humanitárius segélyek is véget értek, helyüket átvették a kisebb-nagyobb kereskedelmi ügyletek körüli csatározások.

⁶⁹ Például a Főparancsnokság 1919. márc. 8-án azt jelentette a Külügyminisztériumnak, hogy a szénhiány miatt kénytelenek csak kedden és pénteken elindítani az amúgy naponta oda-vissza járó Bécs–Innsbruck vonatot. Gaetano Manzoni alábbi átiratából pedig kivehető, hogy a csehszlovák szénellátás elégtelensége miatt alakult ki a hiány. ASDMAE, Ambasciata Praga, 1919., 1., 1000., 4979. sz. távirat. Gaetano Manzoni Mario Lagónak. Róma, 1919. márc. 11.

⁷⁰ ASDMAE, Ambasciata Praga, 1919., 12., 3468. D/2. R.N. sz. Gino Invernizzi Mario Lagónak. Bécs, 1919. ápr. 15.

⁷¹ ASDMAE, Ambasciata Praga, 1919., 10., 501-a., sz. n. A [Trinchieri alezredes-féle] Bizottság beszámolója a Csehszlovák Köztársaság és Olaszország közötti lehetséges árucseréről. [Prága] dátum nélkül.

⁷² A szállított árukról és ezek mennyiségéről és a szállítás körülményeiről lásd az ASDMAE, Ambasciata Praga, 1919., 10., 501-a tartalmát.

⁷³ ASDMAE, Ambasciata Praga, 1919., 10., 501-a., 8570/1419. sz. távirat. Roberto Segre Mario Lagónak. Bécs, 1919. máj. 10. 20:00.

⁷⁴ A pontos napi kimutatásokról lásd Gaetano Manzoni 1919. márciusi és áprilisi táviratait Mario Lagónak, illetve a Főparancsnokság átiratait Gaetano Manzoninak. ASDMAE, Ambasciata Praga, 1919., 1., 513.

⁷⁵ ACS, PCM PGM, 196., 2355. sz. átirat. Paolo Murialdi Francesco Nittinek. Róma, 1920. jan. 31.; Uo. 2571. sz. távirat. Paolo Murialdi Francesco Nittinek. Róma, 1920. márc. 9.

Budapest – a mostohagyerek

Az olasz–amerikai kapcsolatokban az adriai kérdés,⁷⁶ illetve a magyarországi olasz szállítások okoztak feszültséget. Magyarországon a bécsi állapotok felmérése után, 1919. január elején vizsgálódott az antantbizottság, s megállapította, hogy a budapesti élelmezési helyzet sem kedvező.⁷⁷ Róma számára viszont Budapest egyfajta mostohagyereknek számított. Segre visszaemlékezésében azt írta, hogy a bécsieknek nyújtott segítséget kiterjesztették pár nagyobb osztrák városra, „és amikor hasznosnak tűnt, Budapestre is”.⁷⁸ Már februárban is gondolkodtak ugyan a budapesti élelmiszer-ellátás esetleges politikai hasznán, de Bécs fontosabbnak tűnt, így az ügyet akkor elnapolták.⁷⁹ Március elején pedig a magyar kormányt egyenesen a párizsi Legfelsőbb Ellátásügyi Tanácshoz irányították, amikor az segítséget kért.⁸⁰ Ennek ellenére ekkor már elkezdődtek azok a gazdasági tárgyalások, amelyek végül csak a Tanácsköztársaság kikiáltása után vezettek eredményre. Eszerint az olasz élelmiszerért és textíliáért cserébe a bolsevik kormány valutában fizetett.⁸¹ Valójában az üzlet hadianyag-szállítást is jelentett, csak erről nem beszéltek, és kizárólag azért tudunk a megállapodás titkos részéről, mert az amerikaiak két olasz szállítmány miatt is panaszt emeltek, ráadásul a másodikat le is buktatták.⁸²

Az olasz kormány természetesen igyekezett elkenni az ügyet, és csak a trieszti textil, illetve déligyümölcs szállítmányok létezését ismerte el, azt is csak a saját hivatalos jelentésében.⁸³ Ez nem volt véletlen, hisz mégiscsak az antant által elfogadott blokádot szegték meg. 1919 decemberében viszont már Carlo Sforza

⁷⁶ Fiume hovatartozása, illetve az adriai olasz igények teljesülése miatt fajult el annyira a viszály, hogy 1919. ápr. 23-án az olasz delegáció elhagyta a béketárgyalásokat.

⁷⁷ *Mitteilungen des Staatsamtes* i. m. 13.

⁷⁸ *Segre, R.: La missione* i. m. 188.

⁷⁹ ACS, PCM PGM, 196., 3426. sz. távirat. Vincenzo Giuffrida Vittorio Emanuele Orlandónak. Torino, 1919. febr. 14.

⁸⁰ Trianon és az olasz diplomácia i. m. Nr. 26. Guido Jung Silvio Crespinek. Párizs, 1919. márc. 15. 74–75.

⁸¹ Uo. Nr. 34. Kun Béla Roberto Segrének., Bp., 1919. ápr. 21.; *Gábor Sándorné: A német–osztrák* i. m. 343–344.; *L. Nagy Zs.: Az antant* i. m. 65.; *Uő: Az olasz érdekek* i. m. 267–270.; *Molnár M.: A Tanácsköztársaság* i. m. 254. A Tanácsköztársaság kikiáltásakor is felmerült már olasz áruk szállítása, csak a szerződés megkötéséhez idő kellett. ASDMAE, Rappresentanza Vienna, 250., 1., 317. A.C. sz. átirat. Gino Invernizzi Riccardo Pentimallinak. Bécs, 1919. márc. 23.

⁸² Az olasz hivatalos papírokból egyszer se írták le, hogy mi volt a kérdéses vagonokban. Egyedül Hoover visszaemlékezéséből tudjuk, hogy az első panaszt 100 000 karabély és 40 millió töltény miatt fogalmazták meg, a második alkalommal pedig kilenc vagonnyi nitrátról, vagyis robbanóanyagról volt szó. Lásd *Hoover, H.: An American epic* i. m. 361–362.; *Juhász B.: Trianon* i. m. Nr. 49. Gaetano Paternò Sidney Sonnínónak. Párizs, 1919. jún. 16. 91.; Uo. Nr. 50. Sidney Sonnino Roberto Segrének és Armando Diaznak. Párizs, 1919. jún. 19. 12:00 92.; Uo. Nr. 51. Sidney Sonnino Silvio Crespinek. Párizs, 1919. jún. 21. 16:00 93.; Uo. Nr. 53. Vincenzo Giuffrida Silvio Crespinek. Róma, 1919. júl. 13. 11:00 95.; Uo. Nr. 57. Carlo Petitti di Roreto Armando Diaznak. Trieszt, 1919. júl. 29. 97–98.

⁸³ Uo. Nr. 59. Főparancsnokság I. Hivatal, Pro domo. Róma, 1919. aug. 7. 100–101.

külgügyi államtitkár egy parlamenti interpellációra válaszolva elismerte, hogy az olasz kormány élelmiszert szállított a Tanácsköztársaságnak.⁸⁴ A lebukás és mindennemű további olasz–magyar kereskedelmi kapcsolat tiltása ellenére a május óta Budapesten tartózkodó Romanelli-féle bizottság nem kívánta veszni hagyni a már megszerzett magyar szimpátiát, ezért ő és Vittorio Cerruti politikai megbízott eleinte a Tanácsköztársaság diszkriminatív intézkedéseire hivatkozott,⁸⁵ amikor külön-külön kérelmezték annak engedélyezését, hogy a budapesti olasz kolónián túl egyéb véleményformáló személyeket is elláthassanak a bécsi élelmiszer raktárakból érkezett szállítmányból.⁸⁶ A szűkös olasz lehetőségekre hivatkozva a felvetést lesöpörték az asztalról, így az olasz missziók Budapesten hivatalosan csak a magyarországi olasz kolóniának adhattak ételt.⁸⁷ Az se sokat segített, amikor Romanelli a Thomas Cunningham ezredes féle szállításokra hivatkozott.⁸⁸ Természetesen a tanácskormány bukása után a budapesti olasz katonai és polgári képviselő is azonnal kezdeményezte a szállítmányok elindítását.⁸⁹ Cerruti szerint azért jártak így el, mert az olasz kormány nem akart lemaradni a francia és az amerikai küldöttek mögött, s ezért egy olasz kereskedelmi attasé útján kívánta koordinálni a magyarországi szállítmányokat. (Az attasé kinevezése valójában arról szólt volna, hogy csökkentsék a katonai misszió befolyását, amely már rendelkezett bejárattal magyarországi kapcsolatokkal. Ekkor azonban még a katonai misszió volt az erősebb, igaz ez nem sokáig tartott.)

⁸⁴ L. Nagy Zs.: Az antant i. m. 65. Sokféle kapcsolatfelvétel és több szerződés is ismert, de azt nem tudni pontosan, hogy ténylegesen mit és ebből mennyit szállítottak az olaszok. Korábban sokféle hipotézis született a szerződő felek és a szállítmányok viszonyáról, ugyanis lehetséges, hogy ezeket a triezsi katonai hatóságok bonyolították le saját felelősségükre, és az se biztos, hogy Segre tudott róluk. Ez azonban már egy olyan bonyolult kérdés, ami eltávolít a humanitárius szállítmányok témájától, így egyelőre csak a hivatalos vizsgálat által említett triezsi szállítmányokban és az amerikaiak által lebuktatott robbanóanyagban lehetünk biztosak. Ezeket lásd Hoover, H.: An American epic i. m. 362.; Trianon és az olasz diplomácia i. m. Nr. 59. Főparancsnokság I. Hivatal, Pro domo. Róma, 1919. aug. 7. 100–101.

⁸⁵ A jegyrendszer alapján a külföldiek és polgárok csak akkor kaphattak élelmiszert, ha a munkásoknak és értelmiségieknek már jutott.

⁸⁶ ASDMAE, AC 1919-1923, Ungheria, 4, 2227/159. sz. távirat. Vittorio Cerruti az olasz Külügyminisztériumnak. Bp., 1919. júl. 5.; ASDMAE Rappresentanza Vienna, 252., 3., 1679. sz. jelentés. Guido Romanelli Roberto Segrének. Bp., 1919. júl. 14. Mindez azután történt, hogy Guido Romanelli már pár nappal korábban kapott egy elutasítást, lásd uo. 628. sz. jelentés. Guido Romanelli Adriano Albertinek. 1919. júl. 10.; Uo. 2420 A.C. sz. átirat. Adriano Alberti Guido Romanellinek. Bécs, 1919. júl. 12.

⁸⁷ ASDMAE, AC 1919-1923, Ungheria, 4, 19128. sz. távirat. Gaetano Manzoni Vittorio Cerrutinak. Róma, 1919. júl. 9. 21:00.

⁸⁸ ASDMAE, Rappresentanza Vienna, 250., 1., 1188. sz. jelentés. Guido Romanelli Roberto Segrének. Bp., 1919. júl. 29.

⁸⁹ ASDMAE, Rappresentanza Vienna, 250., 1., 1753. sz. jelentés. Guido Romanelli Roberto Segrének. Bp., 1919. aug. 2.; ASDMAE, AC 1919-1923, Ungheria, 4, 2661/1160. sz. távirat. Tommaso Tittoni az olasz Külügyminisztériumnak. Párizs, 1919. aug. 13.; Uo. 38410. sz. távirat. Paolo Murialdi Tommaso Tittoninak. Róma, 1919. aug. 20.

A hivatalos dokumentáció és a Romanelli-féle emlékirat valójában ellentmond egymásnak, hiszen a kérvények rendszeres elutasítása alapján nem érthető hogyan sikerült mégis élelmiszert adni a Tanácsköztársaság fennállása során oly sok embernek. A kérdésre több magyarázat is lehet. Először is valószínű, hogy valójában nem tömegeket láttak el.⁹⁰ A Romanelli-féle misszió ezen kívül rendelkezett egy jótékonyági alappal, ami Romanelli visszaemlékezése szerint olyan emberek „spontán adományaiból” jött létre, akiket a Tanácsköztársaság alatt megvédett az olasz katonai misszió. Ez pedig jelentős mozgásszabadságot biztosított neki: ebből az alapból segítette az arra rászorulókat, és ebből fizette a Budapestre szállított élelmiszert is. Romanelli valószínűleg nem csak „spontán” adományokkal dolgozott, ugyanis Székely Gyula október 22-én 30 000 koronás adományt adott át neki, hogy 23-án megkapja az engedélyt hat vagonnyi különféle olasz áru magyarországi behozatalára. Az engedély valójában semmit sem biztosított, semmilyen ügyintézkést nem gyorsított meg, csak ajánlólevélként szolgált, amire szükség sem volt, mert a kérelmező a *Giornale d’Italia* tudósítójaként már rendelkezett komoly olaszországi kapcsolatokkal. Romanelli az alap létezését csupán a hazaindulása előtt két nappal hozta Ernesto Mombelli tábornok tudomására, és igyekezett homályban hagyni a létrehozás körülményeit, hiszen emlékirata alapján a „spontán adományok” már 1919. június elejétől érkeztek hozzá.⁹¹ Mivel más információ nem maradt fenn az alapról, érdemes megkérdőjelezni mind az ide befolyt összegek „spontán” eredetét, mind a Tanácsköztársaság bukása utáni kezdődátumot. Romanelli természetesen vezetett nyilvántartást, de az nem maradt fenn. Mombellit pedig feszélyezte a meglehetősen félhivatalos megoldás, és nehezményezte, hogy Romanelli elhallgatta előle ezt a fontos információt. A tábornok érezhetően meg akart szabadulni a jótékonyági alaptól, ezért átadta azt Cerrutinak. A katonai misszióknak viszont még volt annyi ereje, hogy a rendelkezésre álló összegből először csak 5 000 koronát adott át a politikai megbízottaknak, és csak Mombelli ismételt utasítására szolgáltatott ki a maradék 26 243 koronát. Cerruti a kézhezvételt követően a bajba jutott magyarországi olaszok

⁹⁰ Guido Romanelli emlékiratában azt írja, hogy rendszeresen szerzett ellátmányt Bécsből, Triesztből vagy Innsbruckból, de ez főleg a misszióknak, illetve a budapesti olasz kolóniáknak volt elég, akiket csak pár „véleményformáló” ember egészített ki. Romanelli példálózott nevekkkel is, de ezek szinte mind olaszok voltak (Hoyos-Wenckheim grófné, lánykori nevén Paola Anna Borghese, aki Livio Borghese olasz politikai megbízott testvére volt; Zambra Alajos professzor trieszti olaszként és sajtófigyelőként segítette a misszió munkáját stb.). Az „egyéb” kategóriába tartozókról nem sokat tudunk. 1919. jún. 1-jén, az Alkotmány ünnepe alkalmával megrendezett ünnepségen is körülbelül csak 100 fő vett részt, vagyis nagyjából ennyi ember kötődött a misszióhoz. A misszió iránti tömeges érdeklődés az 1919. jún. 24-ei monitorlázádat követő jegyzékváltás eredménye volt, és leginkább az élelmiszer-ellátmány iránti igényt jelentette. A megkeresések egy része kisebb-nagyobb szívességek és főleg közbenjárás kérésében merült ki. *Romanelli, G.: Nell’Ungheria* i. m. 49., 80–85., 96–97., 185–198.

⁹¹ *Romanelli, G.: Nell’Ungheria* i. m. 82.

megsegítésére irányozta elő az összeget, s próbálta mindig a hivatalos utat követni, így ezzel lényegében véget is ért a magyarországi olasz humanitárius szállítmányok története.⁹²

Cerruti is tisztában volt az élelmiszer-ellátmányok politikai hasznosságával, ezért kérelmezte egy olasz népkonyha létesítésének engedélyezését Budapesten, de csak a budapesti olasz kolónia valós áron történő ellátását sikerült elérnie. Az indoklás akkoriban nagyon is érthető volt: mivel maga az olaszországi ellátás se volt megfelelő, így Cerruti indítványának megvalósítására se volt kapacitás.⁹³ Az amerikai konkurenciával szembeni védekezés szükségességének érve sem segített.⁹⁴ A szűkös olaszországi készletek miatt az olaszok végül csak a Magyarországra szállított amerikai gabona fegyveres őrzésében segítettek. Ezt természetesen nem verték nagydobra, és az olasz központi hatóságok is csak akkor szereztek róla tudomást, amikor két katona lopott a gabonából, és a vizsgálat során kiderült, hogy a magyar kormány kérésére kísérték olasz fegyveresek a Triesztből érkező napi 2–3 gabonavonatot.⁹⁵

A magyarországi gabonakészlet értékesítésének állami monopolizálása hírére az olasz kincstárügyi miniszter 1920 júniusában a rendelkezésre álló magyar készletek összeírását kérte, illetve szeretne volna elérni, hogy ennek egy részét az olasz piacon értékesítsék.⁹⁶ Ekkor ugyanis már valójában nem a magyar, hanem az olasz gazdaság szorult élelmiszer behozatalra.

A dunai fegyver

A Budapesten 1918. november végétől megjelenő francia képviselők: legyenek azok a Vix-misszió katonái, a különböző emisszáriusok vagy az 1920 márciusában megjelenő főbiztos, Maurice Fouchet környezete nem különösebben jeleskedett a segélyezésben, sőt szövetségeseik olcsó népszerűség-hajhászását látták a karitatív tevékenységekben. Annál nagyobb gondot fordítottak a francia kulturális

⁹² ASDMAE, AC 1919-1923, Ungheria, 4, 577. sz. postai távirat. Vittorio Cerruti a Külügyminisztériumnak. Bp., 1919. dec. 8., illetve Mombelli ehhez csatolt beszámolója a jótékonyági alapról.

⁹³ ASDMAE, AC 1919-1923, Ungheria, 4, 3002. sz. távirat. Paolo Murialdi Vittorio Scialojának. Róma, 1920. ápr. 21. A népkonyha ötletét József főherceg vetette fel Vittorio Cerrutinak. Lásd uo. 418/60-pos. 19. Vittorio Cerruti az olasz Külügyminisztériumnak. Bp., 1920. márc. 6.

⁹⁴ ASDMAE, AC 1919-1923, Ungheria, 4, 921. sz. távirat. Vittorio Cerruti távirata a római Külügyminisztériumnak. Bp., 1920. szept. 2.

⁹⁵ ASDMAE, Rappresentanza Vienna, 256., 1. 4175. sz. átirat. Campana a bécsi olasz követségnek. Bécs, 1920. jún. 20. Az ekkori vizsgálat során az is kiderült, hogy az olasz katonai hatóságok mellőzni kívánták a fegyveres kíséretet. A válasz viszont nem érkezett meg időben, így a kíséret kérdése magától ment tovább. Uo. 11258. sz. távirat. Giulio Rodinò a bécsi katonai misszióknak. Bécs, 1920. jún. 15.

⁹⁶ ASDMAE, AC 1919-1923, Ungheria, 4, 179629. sz. Carlo Schanzer átirata a Külügyminisztériumnak. Róma, 1920. jún. 10.

befolyás megerősítésére és a gazdasági behatolás előkészítésére. Már a Budapestre érkező első francia katonatiszteknek és diplomátáknak is egyik első dolga volt könyveket és folyóiratokat kérni Párizstól a budapesti közönség számára. A francia befolyás növelésének, a praktikus (gazdasági), valamint az altruista (közlekedés helyreállítása a dunai régióban) szempontok keveredésének egyik kitüntetett terepe volt a Dunával kapcsolatos francia politika. A több ország tulajdonába jutott és ezért szétzilálódott vasúthálózat helyett, illetve mellett, a nagyvárosok – elsősorban Budapest – szén- és kőolaj-ellátásában a francia döntéshozók fontos szerepet szántak a dunai hajóparknak.⁹⁷

A Duna Victor Hugo-tól (*Keleti énekek*, 1829) kezdve, Michelet-n (*La Pologne Martyre*, 1863) át Verne Gyuláig (*A dunai hajós*, 1908) megbővülte a francia publikumot, különösen a 19. század második felében. Erről az erős orientalizmussal kevert vonzalomról eddig jobbra csak riportkönyvek születtek, történeti-eszmetörténeti feldolgozás nem.⁹⁸ Az utazás és az egzotikum iránti érdeklődés azonban hamar átadta a helyét a konkrét stratégiai kezdeményezéseknek. A krími háborút lezáró párizsi békeszerződés 1856-ban felállította az európai nagyhatalmak képviselőiből az Európai Duna-bizottságot, amely gyakorlatilag nemzetközi ellenőrzés alá vonta a Duna Bráila és a Fekete-tengeri torkolat közé eső szakaszát, egyúttal pedig erősen limitálta a Román Fejedelemségek szuverenitását az adott folyamszakaszon.⁹⁹ 1878-ban a már létrejött Románia is tagja lett a bizottságnak, amelynek fennhatóságát alapításakor időlegesnek szánták, ám nagyhatalmi nyomásra mandátumát időről időre meghosszabbították. Miközben a nemzetközi szervezet egy sor, a hajózás szempontjából fontos feladatot elvégzett (meder kotrása, folyószabályozás, egészségügyi rendszer kiépítése, építkezések Galacon és Sulinán stb.), kitűnő szakmai gyakorlóterepe volt azoknak a diplomátáknak, akiket aztán megtalálunk az első világháborút lezáró békeszerződések környékén. Pierre de Margerie, a francia külügyminisztérium politikai igazgatója például 1906–1907-ben volt Franciaország képviselője a bizottságban, vagy a háború után François Charles-Roux, későbbi prágai és vatikáni követ, majd a francia külügyminisztérium főtitkára, a francia gyarmati lobbifolyásos szereplője 1925–1926-ban. Az első

⁹⁷ A Szövetségi Duna-bizottság lapja a bizottság első helyen a vasútvonalak helyettesítését jelölte meg. Lásd *Le but du journal. Le Danube International. Journal Officiel de la Commission Interalliée du Danube* 1. (1920) 1. sz. 9.

⁹⁸ Catherine Horel könyvében található egy fejezet a Duna magyarországi szakaszának francia percepciójáról az útleírásokban. Lásd *De l'exotisme à la modernité. Un siècle de voyage français en Hongrie (1818–1910)*. Bp. 2004. 11–15., illetve a rövid utalást a kérdésre lásd *Jean-Claude Caron-Michel Vernus: La question d'Orient et les Balkans de 1815 à 1914. Nationalités, minorités et modèles nationaux. In: Uő: L'Europe au 19e siècle. Des nations aux nationalismes (1815–1914)*. Paris 2015. 219–258.

⁹⁹ A bizottság első 75 évének monumentális összefoglalását lásd *La Commission européenne du Danube et son oeuvre, de 1856 à 1931*. Paris 1931. Ennek alapján ismerteti működését magyarul *Vas Leó: Az Európai Dunabizottság 75 éves működése. Vízügyi Közlemények* 15. (1933) 1. sz. 184–212.

világháború megakasztotta, de nem szüntette be a bizottság működését. Az 1918 májusában aláírt bukaresti béke a bizottság helyébe a Duna-torkolati Bizottságot állította, amiből az antanthatalmak képviselőit kihagyták – kiváltva az érintett államok tiltakozását.¹⁰⁰ A központi hatalmak katonai vereségének pillanatában a német és az osztrák–magyar küldöttek is kiváltak a testületből, amelyet így átmenetileg csak a román küldött vezetett a háborút követő időszakban, majd a győztes nagyhatalmak visszakerülése után ők zárták ki a korábbi veszteseket.

Az idea, hogy a Dunát teljes hajózható hosszában nemzetközivé tegyék, nem a háború utáni rögtönzés eredménye: bár Louis Ernest Fatou tengernagy, a térség francia folyami erőinek parancsnoka és a Szövetségek közti Duna-bizottság francia tagja egyenesen a francia forradalom vívmányaiként mutatta be az európai folyók nemzetköziesítését, és annyi bizonyosan állítható, hogy 1792-ben a Konventnek valóban voltak ilyen lépései, ezek azonban az Escaut és a Meuse vonatkozásában merültek fel. Ezek a megfontolások azonban aligha befolyásolták a közgondolkodást Közép- és Kelet-Európában.¹⁰¹ A béke-előkészítésen munkálkodó francia Tanulmányi Bizottság (Comité d'Etudes) megbeszélésein azonban már nagyon határozottan felmerült ilyen elképzelés. Emile Bourgeois történész, a Sorbonne professzora egyik, 1917-ben elkészített memoranduma a *Liberté de navigation sur le Danube* (A dunai hajózás szabadsága) címet viselte. A jelentés szerzője a vitában kiemelte: „el kell határozni egy állandó nemzetközi bizottság létrehozását minden európai nagy, nemzetközi folyó, a Rajna, a Duna, a Visztula és az Elba ügyeire és olyan hatáskörökkel kell a bizottságot felruházni, mint amilyenekkel a [z Európai] Duna-bizottság rendelkezik”. A majdani magyar határok kialakításában kulcsszerepet játszó Emmanuel de Martonne földrajztudós ellentmondott professzortársának, és jelezte, hogy minden folyó esetében önálló bizottságokra, nem albizottságokra van szükség. Állítását például a Duna és a Rajna hajózásának, morfológiájának és áruforgalmának eltéréseivel támasztotta alá.¹⁰² De Martonne nézetéhez csatlakozott apósa, a nagy tekintélyű emberföldrajzos, Paul Vidal de la Blache is. A meglehetősen sok ötletet felvonultató szakértői anyagokból ez végül bekerült a békeszerződések alapgondolatai közé: már a Németországgal kötött versailles-i békeszerződés is tartalmazta (347. szakasz) egy, az Ulm alatti Duna-szakaszt igazgató nemzetközi bizottság létrehozását, és

¹⁰⁰ La Commission européenne du Danube i. m. 39. Vö. *Stephen Gorove: Law and Politics of the Danube. An Interdisciplinary Study.* The Hague 1964. 27–28.

¹⁰¹ *Contre-amiral Fatou: L'avenir du Danube.* Le Danube International. Journal Officiel de la Commission Interalliée du Danube 1. (1920) 1. sz. 2. Vö. *Constantin Tănase: The Judicial Regime of Danube Navigation between 1856–1919.* Journal of Danubian Studies and Research (Universitatea „Dunărea de Jos” din Galați) 5. (2015) 1. sz. 193.

¹⁰² *Les experts français et les frontières d'après guerre. Les procès-verbaux du Comité d'études 1917–1919.* Intr., notes. Isabelle Davion. Préf. Georges-Henri Soutou. (Société de Géographie) Paris 2015. 63–64. (1917. máj. 7-i ülés)

bizonyos módosításokkal ezeket a tartalmakat vette át az Ausztriával megkötött saint-germain-i (291–308. szakasz), a Bulgáriával megkötött neuilly-i (219–235. szakasz), illetve a Magyarországgal megkötött trianoni békeszerződés (275–291. szakasz) is.¹⁰³ Az egész elképzelés mögött egy nagy, átfogó, szabadkereskedelemre épített és szövetséges ellenőrzés alatt álló folyam képe lebegett, amely lehetővé teszi a tengeri nagyhatalmak kereskedelmi behatolását a kontinentális szárazföld belsejébe.¹⁰⁴ A szerződések azonban nemcsak a folyami hajózás felett gyakorolt állami szuverenitásról rendelkeztek, hanem olyan prózai dolgokban is döntöttek, mint például a vesztes államok hajóállományának felosztása az utódállamok között. Ennek munkájával az Egyesült Államokat bízták meg, és képviselője, Walker D. Hines vasúti tisztviselő a húszas években többször is járt Magyarországon.¹⁰⁵ Vasút és hajózás összefüggése, esetenként versenye, illetve a közlekedési rendszerek összeillesztése az egyik legfontosabb, a magyar historiográfiában némileg negligált aspektusa a kornak. Ennek a problémának volt integer része az új kelet-európai államok hatékony francia stratégiai támogatásának kérdése, olyan kombinált, tengeri, folyami és vasúti útvonalak kidolgozásával, amelyeken háborús konfliktus esetén nagy mennyiségű ember és áru mozgatható rövid idő alatt, nyugat-keleti irányban.¹⁰⁶

Ahogy azonban ilyenkor lenni szokott, a nagyívű elképzeléseket földszagú problémák, a nemzetközi együttműködést versengés váltotta fel a háború másnapján. A britek nemcsak hogy maguk szervezték meg Belgrád központtal a Duna hajózási parancsnokságát, és adtak anyagi támogatást a Vaskapu további biztonságossá tételéhez, hanem Ernest Troubridge tengernagy gyámolítása mellett brit tőkecsoportok jelentek meg a térségben, és már 1920-ban bevásárolták magukat a térség hajózási vállalataiba, így a régió legnagyobbjába, az osztrák DDSG-be (Erste Donaudampfschiffahrtsgesellschaft), a német SDSG-be (Süddeutsche Donaudampfschiffahrtsgesellschaft), és a magyar MFTR-be (Magyar Folyam- és Tengerhajózási Részvénytársaság) is.¹⁰⁷ Ez a nyomakodás nem maradt észrevétlen

¹⁰³ Arról, hogy miképpen alakult ki a német békeszerződésbe került szövegváltozat a nemzetköziesítésről lásd *Ruth E. Bacon*: Representation in the International Commission of the Danube. The American Journal of International Law 31. (1937) 3. sz. 417–421.

¹⁰⁴ *Jacques Bariéty*: Les traités de paix de 1919–1920 et le projet d'un réseau européen de voies navigables. Relations Internationales (1998) ősz 297–311.

¹⁰⁵ Vö. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL), Külügyminisztérium gazdaságpolitikai osztály iratai (a továbbiakban: K 69) 38. cs. 5. t. Walker D. Hines levele Jármay Elemérnek. Párizs, 1921. júl. 5.

¹⁰⁶ Ezzel kapcsolatban tanulságos az úgynevezett szaloniki útvonal ötletének tündöklése és elenyészése a húszas években. Lásd *François Grumel-Jacquignon*: Un exemple d'illusion géostratégique: la route de Salonique (1920–1933). Relations Internationales (2002) tavasz 49–68.

¹⁰⁷ *Vás Leó*: A Nemzetközi Dunabizottság első tíz éve, 1920–1930. Vízügyi Közlemények 15. (1933) 1. sz. 213. A brit beruházásokról lásd *Alice Teichova-Penelope Ratcliffe*: British Interests in Danube Navigation After 1918. Business History 27. (1985) 3. sz. 283–300

a francia szövetségesek előtt sem, akik már 1919 nyarán a brit befolyásra és a Troubridge tengernagy rendelkezésére álló „hatalmas pénzüsszegekre” és az ebből származó befolyásra panaszkodtak.¹⁰⁸ A meglévő mozgásteret kihasználva és a párizsi békekonferencia Legfelsőbb Gazdasági Tanácsának jóváhagyásával 1919 májusában megszervezte a Szövetségek Duna-bizottságát, amely 1920 folyamán Nemzetközi Duna-bizottsággá alakult, és amelynek a brit tengernagy első elnöke lett. A Duna alsó szakaszán a francia fél maga is létrehozott saját ellenőrzése alatt álló hajózási vállalatot 1920-ban: ez lesz a Société de navigation danubienne, amely nem utolsósorban a kialakulóban lévő román olajipart szolgálja majd ki a két világháború között.

A francia diplomáciatörténeti irodalom az elmúlt évtizedekben sok energiát fektetett abba, hogy megerősítse vagy cáfolja az első világháború után a dunai régióban történt tőkebefektetések részben állami erőltetését („colbertista” vonásait), részben tulajdonképpen elégtelen (mármint egy nagyszabású külpolitika támogatójaként elégtelen) voltát.¹⁰⁹ Az azonban kétségtelen, hogy a húszas évek legelején masszív francia tőkeberuházások jelentek meg a közép-európai térségben, így Magyarországon is. Az 1920. évi titkos magyar–francia tárgyalások egyik fontos tétele is éppen ezért lehetett a közlekedési infrastruktúra (a MÁV és a felépítendő dunai szabadkikötő) francia kézbe adása.¹¹⁰ A Schneider-Creusot, illetve az Union Européenne Industrielle et Financière az anyagi hasznon túl, ez esetben a nyilvánvaló francia kormányzati támogatással azért is igyekezett a Duna középső medencéjének hajózási áruforgalmát ellenőrzése alá vonni, mert így – és az ezzel csaknem összefüggő osztrák, jugoszláv és román befektetésekkel – az összeállóban lévő francia befolyási övezet közepén lévő magyarországi űrt akarta betölteni.¹¹¹ Az ausztriai francia tőkebefektetések, köztük például dunai vízerőművek végső indoklása – természetesen az angol szövetséges megelőzése mellett – is úgy hangzott a francia külkereskedelmi politika egyik kulcsfigurájától, mintha Victor Hugo orientalista fantáziáit teljesítette volna be, amikor „Franciaország és a Kelet közötti kapcsolat megteremtéséről” írt.¹¹²

¹⁰⁸ Documents diplomatiques français sur l'histoire du bassin des Carpates 1918–1932. II. Sous la direction de Magda Ádám. Bp. 1995. 47. sz. De Belloy sorhajókapitány jelentése a tengerészeti miniszternek. Bp., 1919. aug. 19.

¹⁰⁹ E kérdésekhez és az irodalom áttekintéséhez lásd *Philippe Marguerat*: Les investissements français dans le Bassin danubien durant l'entre-deux-guerres: pour une nouvelle interprétation. *Revue historique* (2004) 1. sz. 121–162.

¹¹⁰ *Ormos Mária*: Francia–magyar tárgyalások 1920-ban. *Századok* 109. (1975) 904–952. A cikk a jelzett problémák (brit beruházások, francia–brit verseny a közlekedési infrastruktúráért) nagy részét említi.

¹¹¹ *Marguerat, P.*: Les investissements français dans i. m. 133.

¹¹² Documents diplomatiques français 1920–1932. (a továbbiakban: DDF 1920–1932.) III. Bruxelles 2002. Nr. 94. Jacques Seydoux feljegyzése Philippe Berthelot főtitkár részére. Párizs, 1920. okt. 21.

Az évszázados geopolitikai álom megvalósítása nem ment zökkenőmentesen: a brit és részben az amerikai konkurencia mellett a franciáknak az elméletben szövetséges utódállamok makacs ellenállásával is szembe kellett nézniük. Románia meg akart szabadulni a nagyhatalmi gyámkodástól a Duna alsó szakaszán és a Vaskapu környékén,¹¹³ Csehszlovákia nehezen viselte, hogy a rohamléptekkel kiépülő folyami infrastruktúrája számára kötelezettségeket írjanak elő. Emiatt a francia fél is folyamatosan panaszkodott a románokra, akik területi szuverenitásuk végleges visszanyerését és az Európai Duna-bizottság feloszlását szerették volna elérni, és ennek érdekében nem haboztak nyíltan szembefordulni Párizssal.¹¹⁴ Az 1918–1920 közötti időszakot felváltó és az új időszakot előkészítő, 1921. júliusi párizsi szerződésben záródó folyamat során az újdonsült közép-európai államok sem haboztak befolyásukat érvényesíteni. Tehették ezt különösen azért, mert a békeszerződést még nem ratifikált Magyarország csak tanácskozási joggal vehetett részt az üléseken, amire a román fél nem is habozott nyersen emlékeztetni a keservesen panaszkodó magyar képviselőt. („Úgy a Dunabizottság, de különösen a Dunakonferencia egész működését a kis-entente-nak egységes és felette agresszív fellépése jellemzi. Közös platformon állanak, javaslataikat kölcsönösen támogatják, a nagyhatalmakkal pedig, amint azok más nézetben vannak, kíméletlenül szembe szállanak. [...] Folyton tiltakoznak, nem engedik magukat majorisáltatni, de mást sem tesznek, mint terrorisálnak” – jelentette Csáky Imre külügyminiszternek az elkeseredett magyar kiküldött.¹¹⁵) A francia fél pedig büntetett és jutalmazott: Párizs egyfelől azzal fenyegetett, hogy kezdeményezi a magyar delegáció részvételének felfüggesztését a Duna nemzetközi státuszáról szóló konferencián, amennyiben a Teleki-kormány nem ratifikálja 1920. november 1-ig a trianoni békeszerződést.¹¹⁶ Ugyanakkor azonban azért lobbizott, hogy a bizottság székhelye Budapesten legyen, még ha ezt a kisantant államok minden eszközzel igyekeztek is akadályozni és az 1921 elején kezdődő Duna-bizottsági magyar elnökséget megtorpedózni.¹¹⁷

A katonák által vezetett Szövetségközi Duna-bizottság 1920. június 17-én Nemzetközi Duna-bizottságra változtatta a nevét, ám élén ugyanúgy a brit

¹¹³ Még azon az áron is, hogy ez a váltás számára technológiailag hátrányos lett volna. Vö. *John H. Jensen – Gerhard Rosegger: Transferring Technology to a Peripheral Economy: The Case of Lower Danube Transport Development, 1856–1928. Technology and Culture* 19. (1978) 701–702.

¹¹⁴ DDF 1920–1932. III. i. m. Nr. 40. Feljegyzés Románia magatartásáról a nemzetközi Duna-konferencián. Párizs, 1920. okt. 5.

¹¹⁵ MNL OL K 69 38. cs. 5. t. Jármay Elemér jelentése Csáky külügyminiszternek. Párizs, 1920. szept. 28.

¹¹⁶ DDF 1920–1932. i. m. Nr. 69. Georges Leygues külügyminiszter Fouchet budapesti francia főbíztnak. Párizs, 1920. okt. 14.

¹¹⁷ MNL OL K 69 38. cs. 5. t. Számjeltávirat pizskozata Tahy László prágai követnek. Bp., 1921. márc. 19.

Ernest Troubridge állt, ahogy addig. Őt a román és a francia képviselők általában szélsőséges magyarbarátsággal és Habsburg-szimpatiával vádolták. A támadások ellenére Troubridge a helyén maradt (és korábbi személyes ismeretségük révén kulcsszerepet játszott Horthy Miklós kormányzóvá emelésében is), majd 1921. január 1-jén átadta a helyét Miklós Ödön államtitkárnak, a bizottság következő elnökének.¹¹⁸ A bizottság 1920. április elsejétől Budapesten francia (és néha magyar, cseh, illetve német) nyelvű havilapot is kiadott *Le Danube International* címen. Az 1922 decemberéig megjelenő lap jobbára a hajózási híreket, vízállás-jelentéseket, hivatalos beszámolókat közölt: számai nem sok polémiának adtak helyet. A bizottság apparátusát jobbára francia tisztviselők irányították, így a brit, majd magyar vezetés ellenére bőségesen nyílt tér a francia érdekek érvényesítésére. A bizottság tagjai diplomáciai státuszt, a bizottság maga pedig saját zászlót is kapott, saját hajóflottával rendelkezett és illetékeket szedhetett a hajóforgalom és a kikötők, zsilipek használata után, ami azt jelezte, hogy kívül áll az egyes tag-nemzetek jogi autoritásán.

A térségben követett francia Duna-politika még feltárára vár részleteiben, annyi azonban az eddigiek alapján is biztosnak tűnik, hogy Párizs egyszerre követett Duna-politikájában évszázados illúziókat, humanitárius elveket és kezelte azt a gazdasági befolyásszerzés természetes eszközeként.¹¹⁹

Összegzés

Milyen következtetésekre lehet jutni, ennyire sokféle és széttartó segélyezési és segítési politikát elemezve? Először is az látszik, hogy az első világháború végére már összeállt a nagy méretekben zajló nemzetközi segítségnyújtás elmélete és gyakorlata. Az elképzelés eszmetörténeti, teológiai alapjainál fogva az Egyesült Államok volt az az ország, amely frissen megtalált erkölcsi primátusával felvértezve, a belgiumi segélyakció jelentős tapasztalatával a háta mögött vállalkozott a tömeges segítségnyújtásra a térségben. Az olasz eset – miközben a segítségnyújtás létét és hasznát kár lenne tagadni – már sokkal inkább a politikai kondicionáltság jeleit viseli magán, amennyiben a befolyásszerzés lehetőségeként tekint a segélyezésre, és arra a területre/országra koncentrálna tevékenységét, ahol éppen külpolitikai érdekeltséget lát. A francia fél – miközben üzemeltetett néhány ínségkonyhát Budapesten, és képviselői rendszeresen szörnyülködtek a menekültek helyzetén

¹¹⁸ Uo. Troubridge tengernagy levele Gratz Gusztáv külügyminiszternek. Bp., 1921. jan. 1.

¹¹⁹ E tekintetben fontos lehet a Szövetségi Duna-bizottság francia delegációjának iratanyaga. Lásd Archives de la Marine (Vincennes), SS Jb Commission interalliée du Danube.

vagy a társadalom pauperizációján – a segítségnyújtást pragmatikusan, a politikai céloknak alárendelten értelmezte.¹²⁰ Segítsége a közlekedési infrastruktúra és a nyersanyagok, elsősorban a fűtőanyag és a gabona szállításának megszervezésében nyilvánult meg. S ezzel egy füst alatt elősegítette a francia diplomácia – és a vele nem feltétlenül kéz a kézben járó francia tőke – térfoglalását az új államok helyzetének megszilárdítási folyamatában. Egyet azonban egyik győztes nagyhatalom képviselője – és a békekonferencián ülő felettese – sem negligálhatott: az első világháború után, részben amerikai alapozás nyomán megszületett segélyezési elképzeléseket (*disaster relief*) immár senki nem hagyhatta figyelmen kívül, s legalább retorikai szinten be kellett építeni ezeket politikájába.

INTERNATIONAL RELIEF AND SUPPORT ACTION
ON THE TERRITORY OF THE FORMER
AUSTRO-HUNGARIAN MONARCHY (1918–1923)

by Tibor Glant – Balázs Juhász – Balázs Ablonczy

SUMMARY

The study examines in three segments the role that American, Italian, and French aid and support action in Central Europe (above all in Budapest and Vienna) played in the everyday lives of the countries concerned, and how such actions were intertwined with the attempts of the great powers to enhance their local political influence. While the extensive and enviable relief programs that the United States operated in the eastern half of the continent, under the supervision of future President Herbert Hoover, were guided by some kind of general humanitarian principles, the Italians unambiguously subjected their support to the principles of power politics. As for the French, instead of large-scale support they put the emphasis on reactivating infrastructure, in which area competition with the British was most intense. This study demonstrates this effort through the operational environment of the International Danube Commission.

¹²⁰ Például Louis de Robien budapesti francia ügyvivő emlékiratait lásd Archives Nationales (Pierrefitte-sur-Seine), 427 AP 2, Fonds Robien, Souvenirs, 1ère série, 1919-1925, Étranger, tome V. 10., 51-52. f.